

**DIŞ TİCARETİ ETKİLEYEN VE YÖN
VEREN FAKTÖRLER:
TRA1 DÜZEY 2 BÖLGE İLLERİ ÜZERİNE
BİR UYGULAMA**

Cihat SARIGÜL

**Yüksek Lisans Tezi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı
2019
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE LOJİSTİK ANABİLİM DALI

Cihat SARIGÜL

**DIŞ TİCARETİ ETKİLEYEN VE YÖN VEREN FAKTÖRLER:
TRA1 DÜZEY 2 BÖLGE İLLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Fehim BAKIRCI

ERZURUM – 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “DİŞ TİCARETİ ETKİLEYEN VE YÖN VEREN FAKTÖRLER: TRA1 DÜZEY 2 BÖLGE İLLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

*Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.*

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

16.12.2019

Cihat SARIGÜL

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

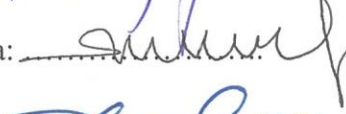
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Fehim BAKIRCI danışmanlığında, Cihat SARIGÜL tarafından hazırlanan bu çalışma 16 / 12 / 2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fehim BAKIRCI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Abdullah TAKIM

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Abdulkadir KAYA

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

16 / 12 / 2019

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
TABLolar DİZİNİ	VI
ŞEKİLLER DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET

1.1. DIŞ TİCARETİN TANIMI	2
1.2. İHRACAT VE İTHALAT	3
1.2.1 İhracat.....	3
1.2.1.1. İhracat Türleri	3
1.2.2. İthalat.....	8
1.2.2.1 İthalat Çeşitleri	8

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETİ ETKİLEYEN VE YÖN VEREN FAKTÖRLER

2.1. YABANCI SERMAYE	10
2.2. FAİZ VE DÖVİZ KURU	11
2.3. ULAŞTIRMA	12
2.4. VERGİ.....	13
2.5. TARİFE DIŞI ENGELLER	14
2.6. SERBEST BÖLGELER	16
2.7. TİCARET FEROMLARI.....	17
2.8. GELİR.....	19
2.9. İKLİM ŞARTLARI VE POLİTİKALARI.....	20
2.10. LOJİSTİK HİZMETLERİ.....	22
2.11. NÜFUS (GÖÇ).....	24
2.12. TEŞVİKLER	25

2.13. İŞ GÜCÜ	26
----------------------------	-----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRA1 DÜZEY 2 BÖLGESİ MEVCUT DURUMU

3.1. BÖLGE HAKKINDA GENEL BİLGİLER	28
3.2. İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM DURUMU	29
3.3. SANAYİ DURUMU	30
3.3.1. Bölge İmalat Sanayi Durumu	31
3.3.2. Bölge OSB ve KSS'ler	31
3.4. TRA1 DÜZEY 2 BÖLGESİ'NDE İHRACAT.....	31
3.4.1. İhracat Faaliyetleri.....	32
3.4.1.1. Temel İhraç Ürünleri	33
3.4.1.2. Temel İhracat Pazarları.....	35
3.5. BÖLGE DIŞ TİCARET SORUNLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARETE ETKİ EDEN VE YÖN VEREN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ

4.1. ÇALIŞMANIN AMACI, HEDEFLERİ VE ÖNEMİ	42
4.2. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ	43
4.2.1. Çalışmanın Evreni, Örneklemi, Veri Toplama Aracı.....	43
4.2.2. Bilişsel Haritalama Yöntemi	43
4.2.3. Model Soyutlama: Bilişsel Haritaları Özetleyerek Bütünleştirme	46
4.2.4. Sınır Ağları Simülasyonları ve BBH Yöntemiyle Yapılan Çalışma Örnekleri.....	48
4.3. VERİLERİN DERLENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	50
4.4. ANALİZ VE BULGULAR.....	53
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	59
KAYNAKÇA	64
ÖZGEÇMİŞ.....	76

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DIŞ TİCARETİ ETKİLEYEN VE YÖN VEREN FAKTÖRLER:
TRA1 DÜZEY 2 BÖLGE İLLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Cihat SARIGÜL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Fehim BAKIRCI

2019, 81 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Fehim BAKIRCI

Doç. Dr. Abdullah TAKIM

Doç. Dr. Abdulkadir KAYA

Dış ticaret faaliyetinde bulunan firmaların iç ve dış pazarlarda rekabette ve gelişen dünya ticaret şartlarına karşı git gide zorlandıkları görülmektedir. Bu açıdan işletmeler, rekabet edebilmeleri adına bazı ayırt edici avantajlara sahip olmalıdır.

Sürekli değişen ve gelişen dünya şartlarında ulusal ve uluslararası pazarın dışında kalmadan ülke adına elde edilecek kazanımlar için dış ticaret faaliyetleri iyi analiz edilmelidir. Elde edilen kazanımlar sayesinde yeni işletmelerin gün geçtikçe uluslararası pazar ağlarını genişletmeye çalıştıkları görülür. Yeni işletmelerin pazara girişi ile zorlu rekabet ortamları oluşmaktadır. Bu durumda yerel ve ulusal düzeyde faaliyet gösteren firmaların uluslararasılaşma çabası içerisinde bu rekabette güçlü olabilmeleri gerekir. Bu kapsamda; dış ticarete hangi faktörlerin etkili olduğu ile dış ticarete nelerin yön verdiğini belirlemek ve bunlara yönelik stratejik davranışlar geliştirmek büyük önem arz etmektedir.

Çalışmada dış ticarete etki eden ve yön veren faktörlerin TRA1 Düzey 2 illeri üzerindeki etkileri incelenip, bölge illeri dış ticaret faaliyetlerinin gelişmesi için temel sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada firmalarla doğrudan yapılan görüşmelerde Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi ile elde edilen veriler kullanılarak, bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimler: Dış Ticarete Etki Eden ve Yön Veren Faktörler, TRA1 Düzey 2, Bulanık Bilişsel Haritalama

ABSTRACT**MASTER THESIS****FACTORS AFFECTING AND DIRECTING FOREIGN TRADE:
TRA1 LEVEL 2 AN APPLICATION ON REGION PROVINCES****Cihat SARIGÜL****Advisor: Prof. Dr. Fehim BAKIRCI****2019, Page: 81****Jury: Prof. Dr. Fehim BAKIRCI****Assoc. Prof. Dr. Abdullah TAKIM****Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir KAYA**

The companies engaged in foreign trade activities are increasingly difficult to compete in domestic and foreign markets and in developing and developing world trade conditions. From this point of view, businesses need to have some distinctive advantages in order to compete.

Foreign trade activities should be well analyzed for the gains to be achieved on behalf of the country without being excluded from the national and international market under the constantly changing and developing world conditions. Thanks to the gains obtained, it is seen that new enterprises are trying to expand their international market networks. With the market entry of new enterprises, challenging competitive environments are formed. In this case, the companies operating at local and national level should be able to be strong in this competition in the effort of internationalization. In this context, it is of great importance to determine which factors are effective in foreign trade and what shapes foreign trade and to develop strategic behaviors towards them.

In this study, the effects of the factors affecting and directing foreign trade on TRA1 NUTS 2 provinces were examined and the main problems for the development of foreign trade activities of the regional provinces were determined. In the direct interviews with the firms, the findings were obtained by using the data obtained by Fuzzy Cognitive Mapping Method.

Keywords: Factors Affecting Foreign Trade, TRA1 Level 2, Fuzzy Cognitive mapping

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
CDM	: Temiz Büyüme Mekanizması
DAİB	: Doğu Anadolu İhracatçıları Birliği
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Millî Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KDV	: Katma Değer Vergisi
KUDAKA	: Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KSS	: Küçük Sanayi Siteleri
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
SPSS	: Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
URAK	: Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 3.1. TRA1 Düzey 2 Yıllara Göre İl Nüfusları 2016-2018	28
Tablo 3.2. Bölge İllerinin aldığı, verdiği, net göç ve net göç hızı, 2016-2018	29
Tablo 3.3. Bölge İllerine göre iktisadi faaliyet kollarında çalışan sayısı	30
Tablo 3.4. TRA1 Düzey 2 Bölgesi Toplam İhracat ve İthalat (Bin \$)	32
Tablo 3.5. TRA1 Düzey 2 Bölgesi Sektör Bazında İhracat Performansı	34
Tablo 3.6. Bölge İlleri İhracatında Öne Çıkan Ülkeler (1000 \$).....	35
Tablo 3.7. 31.12.2018 İtibariyle Mevduatın İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı.....	37
Tablo 3.8. İllerin aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı, 2016-2018.....	38
Tablo 3.9. 2017-2019 Tarihleri Arasında Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeleri.....	40
Tablo 3.10. 2018-2019 İllere Göre İhracat Verileri	40
Tablo 4.1. Sosyal Bilişsel Haritaların İndeks Değerleri	49
Tablo 4.2. Yusufeli'nin bireysel bilişsel haritalarının Türkiye'deki Kızılırmak Deltası'na göre yapısal göstergeleri.	49
Tablo 4.3. Sosyal Bilişsel Haritaların İndeks Değerleri	50
Tablo 4.4. Sosyal Bilişsel Haritalar için İndeks Değerleri	53
Tablo 4.5. 10 Değişkenin Merkezîyet Dereceleri.....	54
Tablo 4.6. Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemiyle Daha Önce Yapılan Çalışmaların İndeks Değerleri ile bu çalışmanın mukayesesi.....	55
Tablo 4.7. Bilişsel Haritalarda Faktörlerin Çoklu Yanıt Analizi	56

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Görüşmeler Sonucunda Elde Edilen Nispeten Basit Bir Bilişsel Harita	
Örneği.....	52
Şekil 4.2. Toplam haritalarda değişken sayısındaki değişim.	55

ÖNSÖZ

Çalışma, dış ticareti etkileyen ve yön veren faktörlerin TRA1 Düzey 2 Bölge illeri üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik hazırlanmıştır. Lisansüstü eğitimim süresince her konuda desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Fehim BAKIRCI'ya, tez savunma jürimde yer alan Doç. Dr. Abdullah TAKIM'a ve Doç. Dr. Abdulkadir KAYA'ya teşekkür ederim.

Erzurum 2019

Cihat SARIGÜL

GİRİŞ

Dış ticaret, mal veya hizmetin iki ya da daha fazla ülke arasında belirli bir bedel mukabilinde arz edilen yerden talep edilen yere ulaştırılması işlemi olarak nitelendirebiliriz. İhracat ve ithalat faaliyetleri dış ticaretin temel konularıdır. Ülke içi üretilen mal ve hizmetlerin ülke dışına satım işlemine ihracat, ülke dışından temin edilmesi işlemine de ithalat denilmektedir. Ülkeler arası dış ticaret faaliyetleri, ürünler arası fiyat farklılığı, üretilen ürünlerde uzmanlaşma, ülke içi arz fazlası ürünlerin değerlendirilmesi, yeni pazarların oluşturulması, farklılaştırılmış ürün temini, sermaye, talep artışı, talep çeşitliliği gibi konular nedeniyle gerçekleşmektedir.

Dış ticaret, ihracat faaliyetlerinde artış, maliyetlerde azalma, üretimde artış, teknolojik gelişmelerin takibi, pazar rekabet gücünün artışı, kalifiye işgücü ile istihdamda artış, ekonomik büyüme, kalkınma, üretim için gerekli girdi mallarının temininde kolaylık gibi birçok konuda ülkelere katkı sağlamaktadır.

Ülkelerin dış ticaret faaliyetine etki eden ve yön veren göç, teşvikler, ulaştırma, vergi, tarife dışı engeller gibi birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin tespitinin iyi yapılması, ülke ekonomisinin değişimi ve gelişimi için önem arz etmektedir.

TRA1 Düzey 2 Bölgesi Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinden oluşmaktadır. Bölge illerinin Ticaret Bakanlığı illere göre dış ticaret verilerine bakıldığı zaman, Erzurum ve Erzincan illerinin dış ticarete değer kaybettiği, Bayburt ili dış ticaretinin ise aynı kaldığı görülmektedir.

Yapılan çalışmayla bölge illerinin dış ticaret faaliyetine etki eden ve yön veren faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde dış ticaret ele alınmıştır. İkinci bölümde dış ticareti etkileyen ve yön veren faktörlere değinilmiştir. Üçüncü bölümde bölgenin mevcut durumu incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise konu ile ilgili Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi kullanılarak bölge dış ticaretini etkileyen ve yön veren faktörler tespit edilmeye çalışılmış olup, elde edilen veriler SPSS ve Excel programlarıyla değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda gözlemlenen sorunlara çözüm önerileri sunulularak çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET

1.1. DIŞ TİCARETİN TANIMI

Dış ticaret, basit bir şekilde ifade edilmesi gerekirse ürün ve hizmetlerin başka ülkelere veya ülkelerden belirli bir bedel karşılığında alma ya da satma faaliyeti olarak nitelendirilebilir. Kısacası ülkelerin karşılıklı mal transfer işlemidir. Devletler için bu faaliyetler gelişmişlik göstergesi olmakla birlikte, temel ihtiyaçların temin edilerek ülke vatandaşlarının refah seviyesinin en üst düzeye çıkarılması işlemidir (Kara, 2012: 34).

Dış ticaret faaliyetleri ülkelerin karşılıklı ilişkiler kurması ile oluşmuştur. Yapılan ticari faaliyetlerde belirli sınırlamalar olmak zorundadır. Sınırlamalar, kurulan birliklerle veya yapılan anlaşmalarla kaldırılabilir. Kurulan birlikler ve yapılan anlaşmalarla ülke ekonomileri geliştirilebilir (Ortaç, 2010: 5).

Dış ticaret faaliyetlerinde ihracat mal satımı, ithalat mal alımı olarak ifade edilebilir. Dış ticareti sadece ithalat ya da ihracat olarak düşünmek yanlış olur. Bu unsurlarla beraber siyasi, sosyal, kültürel ve teknolojik faktörler dış ticareti etkilemektedir. Ülkeler dış ticaretlerini etkileyen bu faktörleri kullanarak ticarete diğer ülkelere karşı farklılık oluşturabilir. Dış ticaret faaliyeti, refah seviyesinin yükselmesi açısından ülkeler için önemli bir konudur (Kaçmaz, 2014: 6). Dış ticaret, refah seviyesinin yükselmesinde olduğu gibi ülke piyasaları, işsizlik oranları ve enflasyon değerleri gibi faktörlerde de etkin olan bir kavramdır.

Uluslararası alanda dış dünya ile bütünleşerek ticari faaliyetlerini artırmak isteyen ülkelerin, yaptıkları ticari faaliyetler sonucu oluşan veya oluşacak zararları karşılama oranı diğer ülkelere oranla daha yüksektir (Aydın, vd. 2014: 2).

Sanayinin gelişmesi, ulaştırma alanındaki gelişmeler, çok uluslu şirket sayısındaki artış ve dış kaynak kullanımının artması gibi faktörler dış ticaret sisteminin gelişim ve değişim göstermesinde büyük bir etkiye sahiptir. Dış ticaret faaliyetinin olmayışı, oluşan talepleri ülkelerin sadece kendi sınırları içerisinde ürettikleri mal ve hizmetler ile karşılamaya çalışmalarına neden olacaktır (Kozak ve Sporek, 2014: 12-14; Johnson, 1977: 23- 25).

Dış ticaret ile iç ticaretin, yapılan işin zor veya kolay olması, ticari faaliyetlerdeki tarafların tutum ve davranışları gibi etkenlere bakılmaksızın prensipte aynı oldukları düşünülmektedir. Ancak dış ticaretin iç ticarettten daha pahalı olması aralarındaki temel farkı oluşturduğu söylenebilir (Sanver, 2014: 3-5).

1.2. İHRACAT VE İTHALAT

Dış ticaret, ülkeler arası ürün ve hizmetin belirli bir bedel mukabilinde alım-satım işlemi olarak ifade edilebilir. Dış ticaret bu kapsamda, ihracat (dış satım) ve ithalat (dış alım) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

1.2.1 İhracat

İhracatı tanımlamak için literatürde birçok tanımlama yapılmıştır. İhracat, ülke içerisinde üretimi yapılan, depolanan ve işlenen ürünlerin uluslararası pazarda işlem görmesidir (Bennett, 1998: 15).

İhracat, ülkelerin uyguladığı kanunlara uygun olarak ürün ve hizmetlerin üretim, taşıma, ulaştırma faaliyetleri ile arz edilen malın talep edilen yere ulaştırılması işlemi olarak da ifade edilebilir (İpek, 2015: 12).

İhracat "dış satım" şeklinde nitelendirilebildiği gibi ürünün mevcut olan mevzuata aykırı olmamak kaydıyla yurt dışına satılarak, karşılığı olan bedelin ülkeye getirilmesi işlemi olarak da nitelendirilebilir (Hatipoğlu, 1994: 3).

İhracat, ülke ekonomilerinin geliştirilerek büyümesinde, işsizliğin azaltılmasında, refah seviyesinin yükseltilmesinde önem arz eden bir faktördür (Aygün 2010: 115).

1.2.1.1. İhracat Türleri

Türkiye'nin İhracat Rejimi Kararı ve buna bağlı diğer mevzuatlarda ihracat üç grup altında ele alınabilir:

- İhraç edilecek ürüne göre
- İhraç edilecek ülkeye göre
- İhracatın şekline göre

Bu kapsamda; ihracat Yönetmeliğinde belirtilen ihracat şekilleri şunlardır;

a) Özellik Arz Etmeyen İhracat

İhracat çeşitleri içerisinde en çok uygulamaya tabi olan ihracat türü olma özelliğine sahiptir. İhracatçılar birliğinin onayı ile gümrüğe başvuru yapılarak ihracat gerçekleştirilir. Yasaklanmış ve ihracatı yapılabilmesi için izin gereken mallar dışında kalan mallar ile yapılan ihracat türüdür.

İhracat Yönetmeliği'ne göre özellik arz etmeyen ihracat, Türk mevzuatında ve uluslararası sözleşmelerle ihracatı yasaklanmış veya ön izne bağlanmış mallar ile izinlerin söz konusu olmadığı ürünlerin ihracatına verilen genel isimdir. İhracatı yasaklanmış ürünler ve ihracatı izne bağlanmış ürünler “İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ” kapsamında belirlenmektedir.

b) Hariçte İşleme Rejimi-Geçici İhracat

Hariçte İşleme Rejimi-geçici ihracat faaliyetlerinde işlemler, 15.3.2007 tarihli Resmî Gazete 'de yayımlanan “Hariçte İşleme Rejim Kararı” ve 30 Mayıs 2009 tarihli Resmî Gazete 'de yayımlanan “Gümrük Genel Tebliği” ile düzenlenip, yapılmaktadır.

Ülke içi üreticilere zarar vermeden serbest dolaşımdaki bir ürünün tamiri veya yenilenmesi gibi faaliyetler için ihracatı yapıp ülkeye, vergi alınmadan veya kısmi bir vergi verip getirilmesine Geçici İhracat denilmektedir. (İZTO, 1995).

c) İthal Edilmiş Malların İhracatı

Türkiye'nin ihracat faaliyetlerinde büyük bir paya sahip olan ihracat türüdür. Ürünün gümrük mevzuatında belirtilen şekilde ilkin ithalatı yapıp, daha sonra işlenerek ihracat faaliyetinin gerçekleştiği gümrük uygulaması olarak ifade edilmektedir.

Gümrük vergisi ve KDV ile teminat yapılarak ülkemize geçici zamanlı getirilen hammadde ve yarı mamulün ihracatının sonradan yapılmasına imkân tanıyan ihracat türüdür. Yükümlülükleri yerine getirilip vergileri ödenen eşyanın tekrar ihracı da bu ihracat türü kapsamına girmektedir.

d) Kayda Bağlı İhracat

İhracat faaliyetlerinde kullanılacak ürünler Ekonomi Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Yurt içi firmaların ticari politikalar, anlaşmalar ve denetim kolaylığı gibi faktörlerden etkilenmemeleri adına bu düzenlemeler yapılmaktadır (MEB, 2007: 24).

İhracat durumu kayda bağlı olan ürünler, ihracat işleminden önce ihracat birliklerine başvuru yaparak kayıt işlemine tabi tutulmaktadır. Kayıt işlemlerinden sonra ihracat faaliyetinde bulunacak ihracatçı bu onay işlemini gümrüğe 30 gün içerisinde bildirmekle yükümlüdür (TİM (a), 2019).

e) Takas ve Bağlı Muamele Kapsamında Yapılan İhracat

İhracat faaliyetlerinde karşılıklı olarak anlaşma yapan ülkelerin, bu anlaşmaya istinaden yaptıkları ticari faaliyetler karşılığı olarak ödeyecekleri bedeli ürün, hizmet veya teknoloji transferi gibi yöntemlerle karşılamlarına takas yoluyla ihracat, ikiden fazla tarafın takas yapma faaliyetine ise bağlı muamele denilmektedir (Acar, 2012: 59).

Takas ve bağlı muamele ihracat işlemleri Resmî Gazete 'de yayımlanan “Bağlı Muamele veya Takas Yoluyla Yapılacak İhracata İlişkin Tebliğ” kapsamında yapılmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2019).

f) Konsinye İhracat

Konsinye ihracat faaliyetlerinde komisyoncuya mülkiyet devri yapılmadan ürünler ulaştırılmaktadır. Ürünler ulaştırıldıktan sonra sadece zilyetlik hakkı devri gerçekleştiği için ürünlerin mülkiyet devri olmamaktadır (Şirinpınar, 2012: 26).

İhracat faaliyetinde firma yurt dışındaki temsilciliğine ürünleri göndermektedir. Temsilcilik malların satış işlemini rayiç bedelinden yaparak komisyon giderlerini düşer. Komisyon değerleri düşüldükten sonra kalan para yabancı para birimi olarak ihracatçıya gönderilir (Kaya ve Turguttopbaş, 2012: 87).

Konsinye ürünlerin kesin satış işlemleri bittikten sonra ihracatçı birliğe veya bankalara satış işleminin faturası ile birlikte diğer belgeler gönderilir. İhracat ürünlerinin ihracat tarihleri itibari ile kesin satış işlemleri bir yıl süre zarfı içerisinde yapılması zorunludur (TİM (a), 2019).

Bu süre içerisinde zorunlu nedenler ihracat birliğine bildirilerek bu sürenin iki yıla kadar çıkarılması mümkündür. Gerekli süreler içerisinde ihracatı gerçekleştirilen ürünlerin bedelleri ödenmediği takdirde, ürünler ihracat edilen ülkeye geri iade edilmesi

gerekmektedir. Ürünlerin ithalat ve ihracat faaliyetlerinde serbest dolaşıma girmesi gibi durumları gümrük mevzuatına göre yapılmaktadır. Mevzuat çerçevesinde ihraç işlemi gerçekleşmiş ürünler, vergileri yatırılmadan ihraç edildikleri ülkeye gönderilemediği gibi bulundukları ülkelerde satış işlemleri de gerçekleşmez. Bunun yanı sıra ithalat işlemi gerçekleştirilen ürünlerin, vergileri ödenerek ihracat faaliyetinde kullanılacakları zaman teşvik ve KDV gibi iadelerden yararlanmaları mümkün değildir (Sezen, 2008: 12).

g) Bedelsiz İhracat

Bedelsiz ihracat, İhracat Rejimi Kararı'na istinaden hazırlanıp Resmî Gazete 'de yayımlanan "Bedelsiz İhracata İlişkin Tebliğ" kapsamında yapılmaktadır. Bedelsiz ihracat, İhracat Yönetmeliğinin 4. maddesinde "Karşılığında yurt dışından bir ödeme yapılmaksızın yurt dışına mal çıkarılması" şeklinde düzenlenmiştir. Yayınlandıktan sonra yapılan düzenlemeler ile bu ihracat faaliyeti içerisine giren ürünler listelenmiştir (Ankara Gümrük Müşavirleri Derneği, 2015).

h) Transit Ticaret

Merkez Bankasının Genelgesinde transit ticaret: "Yurt dışında veya serbest bölgede yerleşik bir firmadan ya da gümrük binalarına yakın olan bir depodan satın alınan malın, ülke üzerinden transit olarak veya doğrudan doğruya yurt dışında serbest bölgede bulunan yerleşik bir firmaya ya da antrepoda satılmasıdır." olarak ifade edilmiştir. (T.C. Merkez Bankası, 2001).

Transit ticaret ürünlerinden vergi ve fon alınmamakta olup, transit ticaret işlemleri bankalar vasıtası ile yapılmaktadır. Transit ticaret faaliyetleri yasaklı mallar ve ülkeler ile yapılamaz. Transit ticaret ile yapılan alışveriş işleminde ithalat ve ihracat rejimi hükümleri uygulanmaz.

i) Serbest Bölgelere Yapılan İhracat

Serbest Bölgeler Gümrük Hattı dışında bırakılan alanlar olarak nitelendirilmektedir. Serbest Bölge ile yapılacak ticari faaliyetler Dış Ticaret rejimine tabi tutulmaktadır. Serbest Bölgeler Türkiye Dış Ticaret mevzuatında başka bir ülke olarak görülmekte olup, bu bölgelerle yapılan satışların ihracat faaliyeti olarak görüleceği belirtilmektedir (DAİB, 2017).

Serbest bölgeler, bulundukları ülke sınırları içerisinde olmakla beraber o ülkede ticari faaliyetlerde uygulanan yasaların uygulanmadığı veya bir kısmının uygulandığı alanlar olarak ifade edilebilir. Bu alanlarda ticari faaliyetler işletmelere büyük olanak sunulmaktadır. Serbest bölgelerde ihracat mevzuatı uygulanmakla birlikte bu alanlardan kurumlar ve gümrük vergisi tahsilatı yapılmamaktadır (Atabay, 2005: 60).

j) Sınır Ticareti Kapsamında Yapılan İhracat

İller, sınır ticaret faaliyetlerini “Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Karar” nezdinde talep ettikleri ürünlerin bir kısmını sınır komşusu ülkelerden temin ederek, kendi ticari faaliyetlerinden biri olan ihracatın gelişimi için kullanmaktadır. Sınır ticareti faaliyetinde bulunacak firmaların o il sınırları içerisinde iki yıl kalmaları gerekmektedir. Bu faaliyetlerde kullanılan ürünler yetkili merciler tarafından denetlenmektedir (Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Raporu, 2015).

k) Bavul Ticareti

Bavul ticareti, yabancı ülkelerde ikamet eden T.C. uyruklu gerçek ve tüzel kişiler ve turistlerin gelirirken yanlarında getirdikleri eşyalar olarak tarif edilebilir. Bu ticari faaliyet yapılış itibarıyla kanunlara tabi olmadığından kayıt dışı olarak nitelendirilmektedir (Takım, 2015: 218). Bavul ticareti, ülkeler arası ekonomik faaliyetlerin gelişmesi, ülke firmalarının uluslararası ticarete açılma olanaklarının artması ve ülke döviz gelirlerinin artırılması gibi birçok alanda etkili olmaktadır. Bavul ticaretinde satışlar ihracat kabul edilmektedir. Bu kapsamda satıcı KDV’siz fatura kesebilmesi için bağlı olduğu vergi dairesinden “İstisna Belgesi” olarak adlandırılan izin belgesini alması gerekmektedir (İZTO, 1995).

l) Ticari Kiralama Yoluyla Yapılacak İhracat

Eşyanın kesin ihracatı yapılmadan, kira bedelinin bir miktarının tahsil edilip serbest bölge, antrepo ve yurt dışına geçici gönderilme işlemine ticari kiralama denilmektedir. Yapılan bu ihracat faaliyetine ticari kiralama yoluyla yapılan ihracat denilmektedir.

Ticari kiralama yoluyla yapılacak ihracat, Resmî Gazete’de yayımlanan “İHRACAT 2006/3” tebliğ kapsamında yapılmaktadır. Ticari Kiralama Yoluyla Yapılacak İhracat Tebliği kapsamında başvuru işlemi sözleşme, sözleşmenin Türkçe tercümesi ve ihracata ilişkin başvuru formu ile bölgedeki ihracatçı birliğe yapılmaktadır.

Sözleşmede; eşyaya ait cins, miktar, değer, birim fiyat, süre, kira bedeli, ödemenin şekli ve ödeme zamanı gibi bilgilerin bulunması gerekmektedir. Ticari kiralama yoluyla yapılacak ihracat için belirlenen süre 3 yıldır. Belirtilen süre zorunlu nedenlerin bildirilmesiyle uzatılabilir (<http://www.oaib.org.tr>).

1.2.2. İthalat

İthalat, ülkelerin başka ülkelerden döviz ödemesi yaparak mal veya hizmet alımı işlemlerine denilmektedir. Ülkelerin dış alım işlemi olarak da adlandırılan bu işlem ihracat faaliyetleriyle beraber ülkelerin dış ticari faaliyetlerini oluşturmaktadır (Kaya, 2010:11). İthalat faaliyeti bir başka ifade ile ülkelerin dış ticarete kanunların yasaklamadığı ürünlerin vergileri ödenerek İthal eşyasına ait orjinal fatura, çeki listesi ithal eşyaya ait kıymet bildirim formu, sigorta poliçesi peşin ödemede banka transfer yazısı ordino konşimento gibi gerekli evraklarla yurda getirilmesi işlemi olarak da açıklanabilir (İpek, 2015: 36). Dış ticaret faaliyetlerinde ülkelerin başka bir ülkede üretilen ürün veya hizmeti yasalara uygun bir şekilde alma işlemine ithalat denilmektedir (Bıdırdı, 2007: 12).

1.2.2.1 İthalat Çeşitleri

İthalat, başka ülkede üretilen malın veya hizmetin ülke içi alıcılar tarafından satın alınması işlemi olarak ifade edilebilir. İthalat işlemi çeşitli şekillerde yapılmaktadır. Bu kapsamda, İthalat çeşitleri;

a) Normal (Bedelli) İthalat

Ülkelerin mal veya hizmeti, belirli bir bedel veya mal ve hizmet karşılığında satın alıp, gümrük sınırlarından geçirme işlemine bedelli ithalat denilmektedir (Muhasebe Türk, 2019). Yapılan ithalat faaliyeti sonucunda ithalat işlem bedeli, ödeme yöntemlerinden herhangi biriyle döviz aktarımı gerçekleştirilmesi sonucu oluşan ithalata normal ithalat denilmektedir (Kaya, 2010:146).

b) Bedelsiz İthalat

Bu ithalat faaliyetinde parasal işlem söz konusu değildir. Diğer ülkelerde elde edilen gelirlerle temin edilen kişisel veya ticari eşyaların ülkeye getirilmesi işlemidir.

Bedelsiz ithalat faaliyetleri gümrük idareleri tarafından vergiye tabi tutulur (Kaya, vd., 2013: 8). Ürünün bedelsiz ithalinde, ürüne ait ticari kıymet belirten faturanın sunulması gerekmektedir.  r ne ait ticari bedelin mutlaka belirtilmesi gerekmektedir. Belirtilen bu bedel ile gümrük idareleri gümrük vergisini hesaplamaktadır (www.ihracat.co).

c)  zne Bağlı  thalat

Yapılan ithalat faaliyetinde ürünün ülkeye getirilmesi yetkili kamu kurum veya kuruluşunun iznine bağlı olan ithalat türüdür. Bu ithalat türünde genellikle askeri ve sağlık ürünlerinin ithal işlemleri için izin gerekmektedir.

d)  zel Anla malara Dayanan  thalat

NATO ile yapılan anlaşmalar kapsamında askeri alanda kullanılan malzeme ile malların ithal edilmesinde kullanılan ithalat türüdür. Yapılan anlaşmalar çerçevesinde başvuru için gerekli olan Müracaat Mektubu 3 nüsha halinde hazırlanarak ilgili kurum tarafından gümrük beyannamesine ek yapılır ( thalat Yönetmeliği mad.8).

İKİNCİ BÖLÜM

DİŞ TİCARETİ ETKİLEYEN VE YÖN VEREN FAKTÖRLER

2.1. YABANCI SERMAYE

Ülkeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki grupta incelenebilir. Her iki gruba dâhil ülkelerin birçok alanda hedefi bulunmaktadır. Bu hedefler arasında en önemlilerinden birisi de ekonomik kalkınma adına dış ticaret faaliyetlerini geliştirerek artırmaktır. Bu kapsamda dış ticaret faaliyetlerindeki önemli etkenlerden birisi de yabancı sermaye faktörüdür. Gelişmek için ülkeler gerekli olan sermayeyi başlangıçta kendi öz kaynaklarından sağlamaya çalışır. Fakat bu öz kaynaklar çeşitli nedenlerden ötürü yeterli olmamaktadır. Bu durumda ülkeler sermaye ihtiyaçlarını yabancı kaynaklardan tedarik ederler. Yabancı sermaye yatırımları dış ticaret işlemlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etki ülkelerin yabancı sermayeye olan ilgilerinin en temel nedenini oluşturmaktadır. Yabancı sermaye faktörü ülkelere yatırım, dış ticaret faaliyetlerini artırma gibi konularda katkı sağlamakta olup, ülkeler bu katkılar ile elde ettikleri edimimleri yeni yatırımlara dönüştürmektedir. Yabancı yatırımcılar, yatırım yaptıkları ülkelere teknolojik gelişmeleri de beraberlerinde götürmektedir. Teknolojik gelişmelerin ülke ekonomisine kazandırılması ürün çeşitliliğini artırmaktadır. Ürün çeşitliliğinin artması, ihraç edilen ürün çeşitliliği ile dış ticaret işlemlerinin artmasını sağlamaktadır (Seyidoğlu, 2003: 729).

Dünya ekonomisinin küreselleşme adına hız kazanmasında birçok ülkenin serbest ticarete geçmesi etkili olmuştur. Serbest ticarete geçiş, ülkelerin serbest ticaret anlaşmaları yaparak dış ticaretlerini artırmalarını sağlamıştır. Yapılan anlaşmalar ışığında ülkelerin ekonomileri gelişmiş ve dış ticarete rekabet artmıştır. Yabancı sermaye ile dış ticaret ilişkisi incelendiğinde genellikle ihracat faaliyetlerine bakıldığı görülmektedir. Gelişmiş bir ülkenin az gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülkeye sermaye yatırımı yaptığı zaman kendi dış ticaretinin arttığı görülmektedir. Gelişmiş ülkeler yabancı sermaye kaynağı olarak gittikleri ülkelerde yaptıkları yatırımlara istinaden o ülkede eksik olan teknolojiyi, hammadde ihtiyacını ve makine gibi birçok faktörü de kendi firmaları vasıtasıyla ihraç ederler (Göver, 2005:14).

2.2. FAİZ VE DÖVİZ KURU

Ülke ekonomileri için dış ticaret, ülke içinde bulunmayan veya bulunduğu halde maliyeti fazla olan malların dış piyasalardan sağlaması ve ülke piyasasında fazla olan malları dış piyasalara ihraç etmek suretiyle ülke ekonomisinin gelişimini sağlamak olarak ifade edilebilir. Ülke ekonomisinin geliştirilerek refah seviyesinin yükseltilmesi devletler için öncelikli hedeflerdendir. Bu sebeple dış ticaret ülkeler için önem arz etmektedir (Bakır, 2008: 1). Döviz kuru ile dış ticaret etkileşim içerisindedir. Esnek kur rejimi uygulanan ülkelerde ihracat ve ithalat faaliyetlerinde döviz kuru ile döviz kurundaki dalgalanmaların etkisi oldukça fazladır. Bu durum sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde etkili değildir (Dornbusch ve Fischer, 1998: 158). Esnek kur sisteminde ülke parası diğer ülke paraları karşısında değer kaybedebilir. Bu durumda dış ülkelere temin edilen ürünlerin fiyatı pahalı olacaktır. Ülke içi üretilen ürünlerin değeri ise diğer ülkelerde ülke içi ürün fiyatlarına göre daha ucuz olacaktır. Bu fiyat farklılığı sayesinde ülke içi üretilen ürünlerin yurt dışına ihraç edilmesi kolaylaşıp, ihracatın gelişmesi sağlanacaktır (Krugman ve Obstfeld, 2003:327).

Dış ticarete en önemli faktörlerden birisi de reel döviz kurudur (Levis ve Driver, 1998: 3). Dış ticareti dengelemek amacıyla düşük değerli kur politikası uygulandığı zamanlarda ithalattaki fiyat düşüşü yabancı para ile belirtilmektedir. Bu yöntemle ihracat ve ithalatta fiyat düşüşleri sonucu oluşan veya oluşabilecek olumsuzluklar ortadan kaldırmak amaçlanmaktadır. Yüksek değerli döviz kuru döneminde fiyatların ithalatta artması uygulanan politikanın ithalat alanında olumlu etkisini, ihracatta fiyatların artması da ihracatta olumsuz etkilerini azaltacaktır. Bu durumda değerlenmenin fazlaca artması ihracatta fiyat avantajının kazanılmasına, ithalatta ise kazanılan fiyat avantajının tekrar kaybedilmesine sebep olacaktır. Döviz kurlarındaki bu değerlenmeler gelişmekte olan ülkelerin ihracat seviyesinde düşüşe sebep olabilmektedir (Kumar, 1985: 8).

Ülkeler sabit kur rejimi uyguladıklarında döviz kuru ve dış ticareti etkileyen en önemli etkenlerin devalüasyon ve revalüasyon olduğu görülmektedir. Devalüasyonun seçilmesinin amacı, dış ticaret dengesinin yüksek döviz kuru ile sağlanmaya çalışılmasıdır. Devalüasyon sonucunda, döviz kuruna istinaden ithalat fiyatları artarken ihracat fiyatları ucuzlayacaktır. Bu kapsamda ülkeye daha fazla döviz girişi olurken döviz çıkışı azalacaktır. Ülkeler ticaret dengelerini bu işlemlerle dengelenmeye çalışılmaktadır.

(Hepaktan, 2009: 40). Döviz kuru rejimlerinden hangisi tercih edilirse edilsin yerli ve yabancı mallarda talebi etkileyen harcama kaydırması (expenditure switching), yurtiçi ithalat talep esnekliği ile yurtdışı ithalat talep esnekliklerinin toplamda birden büyük olmasını gerektirir (Kadıoğlu ve diğerleri, 2001: 12).

Serbest piyasa şartlarının geçerli olduğu ekonomilerinde sermayenin bedeli faiz oranıdır. Ekonomide tüketim ile ilgili harcamalar, tasarruf miktarları ve yatırım ile ilgili planlanan harcamalar faiz oranı dikkate alınarak belirlenmektedir. Bu açıdan faiz oranının birçok etkeni değişik şekillerde etkilediği görülmektedir. Faiz oranlarındaki değişimler bireylerin tüketim ve tasarruf yönünden hareketlerini belirlemelerinde rol oynamaktadır. Faiz oranlarındaki artış, bireylerin tüketim alanında kısıtlamaya giderek tasarruf yapmalarına sağlamaktadır. Tüketim için ayrılan bu miktarın tasarrufa ayrılması ikame etkisi olarak değerlendirilir (Paya, 2001: 72-73). Faiz oranı, tüketim ve tasarruf etkileşimi dolaylı olarak dış ticareti de etkileyebilmektedir.

2.3. ULAŞTIRMA

Bir yıl içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin ticari faaliyetleri sonucunda oluşan işlemlere cari işlemler denir. Cari işlemler üç grupta incelenmekte olup, iki grup ulaştırma alanını çok yakından ilgilendirmektedir. Bir ülkenin uluslararası ticari faaliyeti ulaştırma sistemleri tarafından yürütülmektedir (Saatçioğlu, 2009). Ulaştırma faaliyetlerinin döviz girişi ve çıkışı bakımından mal ve hizmet ticareti gibi birçok ticari faaliyete etkisi bulunmaktadır. Bu anlamda ulaştırma sistemlerinin dış ticareti etkilediği birçok alan bulunmaktadır.

Görünmez ticaret olarak nitelendirilen ulaştırma hizmeti ticaret, sağlık, bankacılık, eğitim gibi birçok alanda faaliyet göstermektedir. Ülkeler görünmez ticaret ile çok fazla gelir elde edebilmektedir. Örneğin; ABD, Norveç, Fransa gibi birçok ülke, havayolu ulaştırma alanında döviz geliri elde eden ülkelerden bir kaçıdır (Oktay, 2005).

Ülkelerin dış ticari faaliyetlerinin gelişmesinde hiç şüphesiz ulaştırma sistemlerinin gelişimi büyük rol oynamaktadır. Ülkelerin dış ticaretteki faaliyet alanları ulaştırma sistemlerinin çeşitlenmesine neden olmuştur. Karayolu, havayolu, deniz yolu, demiryolu ve boru hattı taşımacılığı gibi birçok taşıma alanının oluşmasında, ülkelerin çeşitli

alanlarda dış ticaret yapmaları ve bu faaliyetlerdeki hız, güven, maliyet unsurlarına önem vermelerinden kaynaklanmaktadır (Günay, 1989).

Dış ticaret faaliyetlerindeki önemli unsurlardan birisi de maliyetlerdir. Uluslararası veya iç ticarete mal alım satımında malın fiyatı gibi taşıma maliyeti de önemlidir. Taşıma maliyeti malın miktarına, değerine ve taşınacağı mesafeye göre belirlenmektedir. Dış ticarete ürün tercihi üretilen malın tek bir ülkede üretilerek satılmasına veya üretilen ürünün birçok ülkede üretiliyorsa hangi ülkenin üretim faktöründe üstün olduğuna bakılarak tercih yapılmaktadır. Dış ticaret faaliyetlerinde maliyetlerin düşmesi, uluslararası ticaret hacminin ve ülke döviz kazançlarının artırılmasında önemli bir yer edinmektedir.

Uluslararası ticarete ulaştırma alanında maliyetlerin düşmesi, farklı ülkelerde üretilen malların uzak mesafelere ticaretini kolaylaştırdığı gibi, birçok ülkede üretilen ürünlerinde daha uygun maliyetle dış ticarete sunulmasını sağlamaktadır. Bölgesel alanda veya ülkeler arasında yapılan ticaret anlaşmaları, dış ticaret maliyetlerinin düşmesine etki eden faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Dünya Gelişme Raporu 2009).

2.4. VERGİ

Ülkelerin karşılıklı olarak mal ve hizmet alım-satım faaliyeti, dış ticaretin ana konusunu oluşturmaktadır. Ülkeler dış ticaret faaliyetleri sonucunda iş bölümü artışı, kaynaklar etkin kullanımı, ürün çeşitliliğinde artış, ürünlerin daha uygun fiyat ile temini gibi konularda edinim elde ederler. Bu işlemlerin gerçekleşmesi ülkelerin karşılıklı ekonomik ilişkilerinin en üst seviyede olması ile gerçekleşecektir (Türk,1992: 42).

Ülkeler içsel taleplerini kendi arz faaliyetleri ile karşılayamamalarından, başka ülkede üretilen ürünlerin sadece o ülkede üretilmesinden veya birçok ülkede üretilen ürünün en uygun fiyatla temin edilmesinden dolayı dış ticaret faaliyetlerinde bulunurlar. Ülkelerin karşılıklı ticari faaliyetlerde bulunmaları, ülke içi iş bölümlerinin gelişmesini ve ülke kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır. Fakat bu düşünce ülkelerdeki siyasal, sosyal ve politik gibi birçok etkenden dolayı düşünüldüğü gibi olmamaktadır. Devletlerin bu sebeplerden dolayı ticari faaliyetlere müdahale etmesine veya ticari faaliyetleri özendirilmesine dış ticaret politikaları denilmektedir (Dinler,1997: 472). Devletler dış ticaret faaliyetlerine doğrudan veya dolaylı şekilde müdahalede

bulunurlar. Ülkeler dış ticarete dış ödemeler dengesini sağlama, ülke içi sektörü dış rekabetten koruma, kalkınmanın sağlanması, piyasalardaki sorunların giderilmesi ve ekonomik istikrarın sağlanması gibi siyasal, sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı müdahalede bulunurlar.

Ülkeler dış ticarete müdahalede birçok araç kullanmakta olup, bu araçlardan en önemlilerinden birisi de dış ticaret vergileridir. Günümüzde dış ticarete ülke dışından ithal edilen ürünlerde gümrük vergileri uygulanırken, bu durum geçmişte de ihracat ve mal geçişlerinde uygulanmıştır. Günümüzde gümrük vergisinden başka ihracat veya ithalat adına sınırlandırmalar getiren birçok yöntem kullanılmaktadır (Tanzi,1991: 228; Seyidoğlu,1996: 106-121). Uygulanan gümrük vergileri; ithalat, ihracat ve transit gümrük vergileri olarak adlandırılır. İthalattan alınan vergiler malın birimi ve ağırlığı üzerine alınırken günümüzde malın değerinden de alınmaktadır. Bu vergileme sisteminde vergiyi veren ithalatçı bu bedeli tüketiciye hemen yansıtabilmektedir (Nadaroğlu, 1983:438-439).

Devlet vergi sistemleri içerisinde dünden bugüne en önemli etken dış ticaret vergileridir. Fakat bu durum hızlı bir şekilde değişmektedir. Günümüzde kalkınma alanında az gelişmiş ülkelerde ekonomiye etki eden temel faktörlerden birisi de gümrük vergileridir (Hicks, 1965. 70-73). Ülkeler geliştikçe gümrük vergilerinin kamu gelirleri arasındaki önemi gittikçe düşmektedir (Due, 1968: 458). Sanayileşme alanında henüz gelişmemiş ülkelerin vergi sistemleri tam anlamıyla gelişmemiştir. Vergi sistemi ile birlikte gelişemeyen idare süreci, vergi konusunda uygulama alanı açısından kolay olan gümrük vergilerinin kullanımına sebebiyet vermiştir (Nemli,1979: 55-57; Tanzi, 1991:222-225). Gümrük vergilerinin önemi günümüzde ülkeler arası imzalanan gümrük birliği anlaşmaları, serbest ticaret politikaları gibi birçok etken yüzünden git gide azalmaktadır.

2.5. TARİFE DIŞI ENGELLER

Geçmişten günümüze devletler kendilerini korumak adına farklı korumacılık araçlarını kullanmıştır. Bu araçları birbirinden ayıran en önemli özellik farklı kullanım metotlarıdır. Devletler 1945’li yıllara kadar kendi ekonomilerini korumak için tarife oranlarını yükseltme yolunu tercih etmişlerdir. 1945’li yıllardan sonra çeşitli kurumlar ve anlaşmalar neticesinde dünya ticareti hızlı bir şekilde gelişme kaydetmeye başlamıştır.

Doların bol olduğu dönem olarak bilinen 1970’te doların değeri kaybetmesi, devletlerin sabit kur rejimini bırakarak serbest kur rejimine geçmesine neden olmuştur. ABD’de yaşanan yüksek açık, Japonya’nın teknoloji olarak öncü ülkeleri yakalaması ile petrol fiyatlarının artması ülkelerin korumacı politikaya yönelmesine neden olmuştur (Seymen, 2000: 66-69).

Korumacı politikalar görünmez engeller olarak da adlandırılmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü’nün yaptırımları ülkelerin bu politikaları benimsemesinde önemli bir etkidir (Apolte, 2010: 5). Korumacı engellerinin dış ticarete etkisi zaman içerisinde tarifeler kadar etkili olmaya başlamıştır. Görünmez engeller gelişen şartlar ışığında önemli bir dış ticaret politikası aracı olmuştur (Meller, 2003:5). Görünmez engeller genellikle ithalatta kullanılmalarına rağmen bazı durumlarda ihracatta da kullanılmaktadır (Seyidoğlu, 2007:194). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) uluslararası ticarete kullanılan tarife dışı engeller sayısının yüzden fazla olduğunu söylemektedir (Bora vd., 2002: 2; Clark, 1992: 227).

Uluslararası ticarete kullanılan tarifeler içinde en önemlilerinden birisi de ithalat kota önlemleridir. Bu kotalar miktar bazında veya değeri bazında kullanılmaktadır. GATT anlaşmasının akabinde gerçekleştirilen dış ticaret faaliyetinde birçok ürün kota listesine alınmıştır. Bu faaliyetler kotaların dış ticarete önemli bir politik araç olmasını sağlamıştır. (Francois ve Woerz, 2009: 181).

Uluslararası ticarete ülkelerin kullandığı farklı kotalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de miktar ve değeri sınırı getiren global kotalardır. Diğer kota şekli ise üretim, kapasite gibi kriterlere göre belirlenen tahsisli kotalardır. Bu sistemde kullanılan başka bir kota türü de belirli bir zaman zarfında miktar ve değeri üzerinden uygulanan gümrük tarife kotasıdır. Bu kota türünde zaman önemli bir etkidir. Belirtilen zaman içerisinde ithalat uygun vergilendirilmekte olup, süre bitiminde diğer kotalar gibi işlemler bitmeden yüksek vergilendirme ile devam etmektedir (Seyidoğlu, 2013: 195; Pouliot ve Larue, 2012: 904). Devletlerin uyguladıkları ithalat kotaları ekonomide birçok etkiye neden olmaktadır. Bu etkiler ile ürünlerin yurt içinde arzı azalırken, fiyatları artmaktadır. (Markusen vd., 1995: 269; Seyidoğlu, 2013: 196).

Devletler korumacı politika izlediklerinde tarifelerin yerine onlardan daha katı olan kotaları kullanmak isterler. Fakat bu durum geçmişten bugüne değişerek kotalar yerine yeni tarife dışı engellerin kullanımına başlanmıştır (Beghin, 2006:3).

Devletlerin ihracatta uyguladıkları başka bir yöntem de vergilerdir. Vergilerle ülkeler gelir sağlama, arz kısıtlama, fiyat yükselmesini önleme veya fiyat arttırma gibi birçok faktöre müdahalede bulunurlar. Vergiler bu alanda genellikle az gelişmiş ülkelerde kullanılmaktadır. (Seyidoğlu, 2007:204). Siyasi anlamda da önem arz eden vergilerin devlet bütçelerindeki yeri önemsenmeyecek derecede fazladır.

2.6. SERBEST BÖLGELER

Ülkelerin ticari faaliyetlerde kendilerini koruma adına dış ticarete uyguladıkları koruma tedbirleri, serbest bölgelerin oluşumunda temel faktördür. Dış ticarete koruyucu tedbirlerin kaldırılmasının mümkün olmadığı zamanlarda serbest bölge faaliyetleri uygulanmaya başlanmaktadır. Serbest bölgelerin dış ticaret üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Bürokrasiden arındırılmış olan bu bölgelerde ticari faaliyetler hızlı bir şekilde yapıldığından mallar daha uygun maliyetle elde edilmektedir. Dış devletlerle yapılan bu faaliyet neticesinde transfer edilen teknoloji ile ticari faaliyetlerde kota bulunmaması, dış ticaretin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamaktadır. Serbest bölgelerden ihracat yapımı, yurt içinden ihracat yapmaktan daha uygun maliyettedir. (Gümüş, 2007)

Serbest bölgelerin ülkelere ihracat açısından sağladığı yararları rekabet üstünlüğü ve zaman olarak iki başlıkta incelenebilir. Serbest bölgelerde üretilen ürünler uluslararası piyasalarda diğer ürünlere göre daha hızlı satılması, fiyat üstünlüğü sağlanması açısından daha kolay olmaktadır. Serbest bölgelerde üretilen ürünler, ithal edilen ürün olarak görülmediklerinden maliyet bakımından daha uygun bir şekilde üretilecektir. Serbest bölgenin bulunduğu ülkede kaynakların uygun fiyatta temini ve fazla miktarda olması, ülkede ticari faaliyette bulunan işletmelerin uluslararası ticarete bu kaynakları avantajlı bir şekilde kullanmalarını sağlayacaktır. Ticari faaliyetler sonucu elde edilen yeni teknolojiler sayesinde, ürünler daha ucuza mal edilerek uluslararası piyasalara gönderilebilir. Serbest bölgelerde işlem yapan firmalar, ülkeden uluslararası piyasalara ihracat etmek istedikleri malları ilkin serbest bölgeye ihraç edebilirler. İhraç edilen

ürünler serbest bölgeden, yapılan anlaşmalar ve satış avantajları kullanılarak hızlı bir şekilde uluslararası piyasalara sürülebilir.

Serbest bölgelerin ülkelere ithalat açısından sağladığı yararları dört ana başlıkta incelenebilir. Serbest bölgelerde yapılan ithalat faaliyetleri zamanında, hızlı ve doğrudan yapılabilir. Serbest bölgelerde ticari faaliyette bulunan üreticiler serbest bölgeye, imalat için kullanılacak mamul, yarı mamul, hammadde veya tüketim malını normal piyasadaki yerli üreticiden daha önce getirme imkânı bulunmaktadır. Bu şekilde ihtiyaç duyulan ithal ürünler hızlı bir şekilde temin edilebilmektedir. Hızlı bir şekilde imalatla kullanılacak ithal edilen girdilerin temini üreticileri stok maliyetlerinden kurtaracaktır. Teminin kolay olması stok zamanını azaltacak ve bu sayede stok tutma maliyeti hızlı bir şekilde düşecektir (Orhan, 2003, 117-131).

Ülke içerisinde faaliyet gösteren firmalar ihtiyaç duyulan girdilerini serbest bölgelerde kendi namlarına kullandıkları depolarında stoklarlar. Bu stoklamalarını ihtiyaç duyduklarında parça parça serbest bölgeden ithal ederler. Bu şekilde ithalat yapmalarındaki amaç serbest bölgelerden yapılan bu parça parça ithalatta alınan vergilerin miktar olarak az olmasıdır. İkinci sebep ise, serbest bölgede depoladıkları üretim girdilerini ihtiyaç duydukları zaman hızlı bir şekilde temin etme imkânıdır. Serbest bölgede bu şekilde faaliyet gösteren firmalar, ihtiyaç duyulan girdileri tek bir seferde ithal ederek fazladan vergi vereceklerine, girdileri serbest bölgeden parça parça ithal ederek ithalat için verecekleri verginin az olmasını sağlayacaklardır. Yerli üreticilerin, serbest bölgeler sayesinde ürünleri veya üretim için gereken girdileri serbest bölgede bizzat görme imkânı olacaktır. Buda temin edilecek ürüne olan güven açısından önem arz etmektedir.

2.7. TİCARET FEROMLARI

Dünya ticaretinin serbestleşmesi, dış ticarete ülkelerin birçok fayda elde etmesini sağlamıştır. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi, devlet ekonomilerinin dış ticarete bütünleşmesini sağlamaktadır. Bu bütünleşme sayesinde ülkeler dış ticarete ithalat ile kendi ihracatlarını belirleyecektir. Dünya devletlerinin ekonomi alanında bütünleşmesiyle, ülkeler dış ticaret faaliyetleri sonucu elde ettikleriyle kendi ekonomilerinin ne yönde etkilendiğini tespit edebilmektedir (Brander, 1995: 3-4).

Uluslararası ticarete oluşan arz fazlalığının telafisi ancak dünya kaynaklarının etkin bir şekilde kullanımına bağlıdır. Bu kaynakların etkili bir şekilde kullanımı ülke sektörlerinin tam kapasite çalışmasını sağlayacaktır (Thirlwall, 1999: 337). Ülkeler ekonomik durgunluk zamanlarında yurtiçi üretim fazlalıklarını yurtdışı ihracatla telafi etmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda, yapılan ve yapılacak olan ticaret reformları sektörün durgunluktan kurtulmasında temel etken olacaktır.

Dünden bugüne ülkelerin önem verdiği konular arasında ilk sıralarda yer alan dış ticaret ile günümüzde adından çokça bahsedilen küreselleşmenin bir bütün olarak incelenmesi gerekmektedir. Devletlerin birçok alanda özellikle ticari faaliyetlerde karşılıklı olarak etkileşim içinde uyum sağlamalarına küreselleşme denilmektedir (Rothenberg, 2002:1). Etkileşim süreci kültür, sosyal ve eğitim gibi birçok alanda olmakta olup, bunlar arasında önem arz edeni ekonomik etkileşimdir. Ekonomik uyumdan kastedilen dış ticaret ve yatırım faktörlerinin uyumudur. Vatandaşların uluslararası ticarete hiçbir engele tabi tutulmadan rahatlıkla ithalat veya ihracat faaliyetlerinde bulunmaları serbest olmalıdır. Bu durumun sadece o ülke vatandaşlarını kapsamaması, diğer ülke vatandaşlarının da belirli prosedürlere tabi tutarak aynı imkânlardan yararlanmaları gerekmektedir (Lukas, 2000:2). Yaşadığımız dönemde Avrupa ülkeleri tek yanlı dış ticaretten uzaklaşıp bir bütün halinde hareket edebilmek için Avrupa Birliği çatısı altında toplanmıştır. Mikro ticaretten makro ticarete uzanan yolda ülkelerin ticaret faaliyetlerini geliştirme eylemleri bu faaliyetlerin derinliğini açıkça göstermektedir (Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000:22-23).

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması II. Dünya Savaşı sonrası 23 ülkenin imzasıyla ekonomiye destek olmak amacıyla oluşturulmuştur. Havana Şartı olarak isimlendirilen anlaşma Küba'da imzalanmıştır. Bretton Woods, Uruguay Round gibi faktörlerin etkisiyle Dünya Bankası'na ve IMF'ye ek olarak Dünya Ticaret Örgütü kurulmuştur. Dünya Ticaret Örgütü 1995 yılında kurulmasına rağmen çalışma kapsamı GATT'ın çalışma alanından daha fazladır. Doha Kalkınma Gündemi çerçevesinde DTÖ çevre sözleşmeleri, kalkınma ve ihracatın artırılması gibi alanlarda gelişmekte olan ülkeler açısından ihracat, yasaklı ürünlerin ticareti ve markalaşma gibi birçok faktörün gelişmesi açısından 2001 yılı itibarıyla çalışmalar yürütmektedir (Karluk ve Tonus, 2015: 110). Dünya ticaretinin gelişim açısından hız kazandığı dönemlerde GATT, gümrük vergilerinin azaltılması ve kotaların kaldırılması ile ticaretin serbestleşmesini

gerçekleştirmek adına kurulmuştur (Karluk, 1996). GATT kuruluş amaçlarının dışına çıkmamaya çalışmıştır. Fakat gelişen ticaret ve teknoloji ile kendi alanı dışına çıkmamaya çalışan GATT, bu düşüncesinde vazgeçerek serbest ticareti engellemeye çalışan faktörler ile ilgilenmeye başlamıştır. GATT, üye devletlerin ellerinde bulunan kaynakları etkin bir şekilde kullanarak hem kendi ekonomilerini ve dış ticaretlerini geliştirmelerinde ve uluslararası ticaretin gelişiminde etkin bir rol oynamaya çalışmaktadır (Karluk ve Tonus, 2015: 105-106). GATT'ın ana düşüncesi, herhangi bir devlete uygulanan imtiyazın bütün üye devletlere uygulanmasıdır. Bu fikir kapsamında, yurt içinde yerli veya yabancı mal ayrımı yapılmadan bütün mallarda aynı vergilendirme uygulanmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluşundaki ana düşünceler, örgütteki üye devletlerin ticari ve ekonomik iş birliklerini sağlamak, istihdamı artırmak, üretim ve ticareti artırmak, mevcut kaynakların en etkili şekilde kullanımını sağlayarak bütün üye ülkelerin gelişimini en üst seviyeye çıkarmak olarak sıralanabilir (Yenipazarlı, 2003: 4).

2.8. GELİR

Dış ticaret faaliyetlerinde önem arz eden faktörlerden birisi de yurt içi ve yurt dışı gelir düzeyleridir. Fiyatlar sabit kabul edilerek söylenirse gelir artarsa tüketim artacaktır (Krugman, 1989:1302). Ülke vatandaşlarının ihtiyaçlarının temini yurt içi veya yurt dışı kaynaklarla sağlanmaktadır. Bu sebeple dış ticaret özetle ülke içi gelire göre şekillenecektir. Yurtiçi talebin arzı için üretimde kullanılacak girdilerin bir kısmı yurtdışından ithalatla karşılanacak olup, bu taleplerin arz yönlü bir bölümü de direk yurt dışından karşılanacaktır. Talebin arzında ne şekilde olursa olsun yapılan ithalat sonucu dış ticaret dengesinde bir açıklık oluşacaktır (Ferreira ve Canuto, 2001: 8-9).

Ülkelere gelir açısından bakıldığında zaman farklı ülkelerin tüketicileri arasında tercih açısından farklılıklar görülebilmektedir. Gelir farklılığının azaltılması uluslararası ticari faaliyetlerin artmasına katkı sağlayacaktır. Ülkeler arası gelir farklılığının olması, ülkelerde yaşayan vatandaşlar arasında ürün kalitesi açısından farklılık oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Gelir farkının azalması ülkelerin dış ticaretinin artmasını sağlamaktadır. Üretimde ölçeğe göre artış olması, ülkeler arası farkların azalarak ortak ticaretin artmasını sağlayacaktır (Baier ve Bergstrand, 2001). Bir ülkenin Gayri Safi Millî Hasılası (GSMH) o ülkenin iktisadi büyüme değerlerinin bir göstergesidir (Kaynak,

2011:70). Dış ticaret faaliyetleri ülke ekonomilerine etki eden en önemli faktörlerden birisidir. Ülke kaynaklarının verimli şekilde kullanımı ihracatı ve üretimi artırırken, işsizliği azaltacaktır. Dış ticaret faaliyetleri ülkeye ihracat, üretim girdileri, gelir artışı, teknoloji transferi gibi birçok alanda katkı sağlamaktadır. Ticaretin ana etkenlerinden olan mallar (ürünler) ise iktisadi büyümenin alanını oluşturmaktadır (Husted, and Melvin, 1995: 274).

Ticaret alanında mal ve hizmet faktörleri uluslararası ticareti etkilediği gibi ülke içi ticari faaliyetleri de etkilemektedir. Dış ticaret faaliyetlerindeki artış veya azalışlar talep, denge düzeyi, istihdam, fiyatlar gibi birçok faktörü etkilemektedir. Ülkelerin içsel ticari faaliyetleri de uluslararası ticari faaliyetleri etkileyebilmektedir (Yıldırım, vd., 2014: 172). Ülkeler büyüme hızlarını artırmak için ihracatlarını, büyümeye yönlü ithalatlarını ve ülke içi yabancı yatırım sermayelerini artırmaları gerekmektedir. Büyüme dış ticaret faaliyetlerinde sadece ihracatla olmamakla birlikte bilgi veya teknoloji transferi gibi konularda yapılacak ithalat faaliyetleriyle de sağlanacağı düşünülmektedir (Gossel, and Biekpe, 2014: 816).

Ekonomik büyüme; milli gelir, GSMH, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) gibi etkenler kullanılarak belirlenmektedir. Belirlenen büyüme olumlu yönde ise ekonomi büyümekte, olumsuz yönde ise ekonomi küçülmektedir. GSMH ve GSYİH’da meydana gelen artış, ekonomik büyüme ve refah seviyesinin yükselmesi için önem arz etmektedir (Bayraktutan, 2015: 92).

2.9. İKLİM ŞARTLARI VE POLİTİKALARI

Sıcaklıktaki artış ile yağışlarda oluşan düzensizlikler iklim şartlarının değişmesindeki temel etkenleridir. Bu etkenlerde meydana gelecek azalış veya artışlar sel, kuraklık gibi olumsuzluklara sebebiyet vererek önemli ölçüde ekonomik kaybın yaşanmasına neden olabilir. Doğal afetlerin 1980 yılından 2012 yılına kadar olan zaman aralığı içerisinde ekonomiye verdiği zararın yaklaşık 2,8 milyon doları bulunduğu görülmektedir (Munich RE, 2013: 52-53). Bu ekonomik zararın ileriki yıllarda yıllık bazda 1 trilyon doları bulacağı tahmin edilmektedir (Hallegatte ve diğerleri, 2013: 802).

İklim değişikliklerinin ekonomi üzerindeki etkilerinin yıllar boyu devam edeceği gün gibi aşîkârdır. İklim değişikliğinin ekonomi üzerinde meydana getirdiği veya

meydana getireceği etkiler düşünüldüğü zaman bu alanda oluşturulan politika, kurul ve göstergelerin, yapılan veya yapılacak anlaşmaların önemi yadsınamayacak kadar fazladır (Lecocq ve Shazili, 2007: 41). İklim şartları tarımsal faaliyetlere etki eden en önemli faktörlerden birisidir. Sıcaklık, yağış ve atmosferik olaylar tarım sektörünü çok yönlü etkilemektedir (Dellal ve McCarl, 2007'den aktaran; Dellal, 2008: 105). Sıcaklık, yağış, karbondioksit ve hava olayları tarımsal verim seviyesi ile ürün hasat zamanını etkileyerek tarımsal fiyatları olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

İklim şartlarında oluşan değişiklikler istihdamı doğrudan veya dolaylı yollarla etkilemektedir. İklim faktörü, tüketici alışkanlıkları ve tercihlerinde rol oynayarak istihdam üzerinde etkili olabilmektedir. İklim şartlarındaki değişiklikler ekonomide ticari alanda faaliyet gösteren iş çevrelerini, işgücü talebinde oluşacak artış veya azalış bakımından etkileyen önemli bir faktördür. İklim şartlarında meydana gelen değişiklikler sonucu talep edilen işgücü bakımından özellikle etkilenen sektörlerin tarım, turizm ve enerji sektörü olduğu görülmektedir (Miranda ve Larcombe, 2012: 33).

Devletler; ekonomik nedenler, toplumsal sebepler, siyasi görüşler gibi etkenlere bakarak çevre ile ilgili politikalarını belirlerler. Fakat bu etkenlere paralel birkaç yaklaşımdan da bahsedilebilir. Rekabet açısından herhangi bir engelin olmadığı durumlarda firmalar ürünlerini en ucuz şekilde üretmek istemektedir. Firmaların ucuz üretim düşünceleri çevrenin korunmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Ucuz mal üretimi için harcanan para, bu durumda çevreyi korumak için yapılacak harcamalardan fazla olacaktır. Çevreyi korumak için yapılan harcamalar sonucunda oluşacak maliyetlerin ise fiyatlara yansıtılması söz konusu olacaktır. Maliyetler yüzünden ertelenen sorunların telafisi daha sonra daha fazla maliyetle karşımıza çıkacaktır. Gelişmekte olan ülkeler çevre koruma politikalarına harcadıkları maliyetlerin ülke ekonomisinin gelişimini olumsuz yönde etkilediğini düşünülmekte olup, bu durumun tam tersine uzun vadeli düşünüldüğün zaman çevre koruma politikaları sayesinde çevrenin korunmasında önemli bir yatırım olduğu görülmektedir. Çevre kirliliği sonucu oluşan veya oluşacak zararların ödenmesi durumunun ne şekilde olacağı ile oluşan zararın kim tarafından karşılanacağı konuları tamamen bir muamma haline gelmiştir. Oluşan zararı kim karşılırsa karşılasın, oluşan zarar ne şekilde ödenirse ödensin zararın telafisini mümkün kılmamaktadır (Yeldan, 1994:46).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) vergi, sübvansiyon gibi etkenlerle iklim değişikliğine neden olan sebepleri önlemek adına ülkelerin ticari faaliyetlerine müdahalede bulunmaktadır. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ticaret faaliyetlerinin artmasını sağlamakta olup, iklim ve çevre üzerine olumsuz etkiler bırakmaktadır. Çeşitli anlaşmalar veya protokollerle bu zarar, dış ticaret ile uyumda zorluk çıkarmasına rağmen azaltılmaya çalışılmaktadır (Socialist Group in the European (PSE), 2008).

Ülkelerin dış ticaret faaliyetinde bulunmaları için yaptıkları üretim sonucu oluşan sera gazının etkilerini azaltmak için Kyoto Protokolü ile birlikte Temiz Büyüme Mekanizması (CDM) sistemi geliştirilmiştir. Temiz Büyüme Mekanizması (CDM) sisteminde ülkelerin kalkınmaları destelendiği gibi gelişmiş ülkelerdeki karbon gazının azaltılması hedeflenmektedir (Assunção and Garcia 2003).

Bir diğer sistem olan pazar mekanizmaları ile karbon gazı salınımı miktarına kısıtlama getirilmeye çalışılmaktadır. Bu mekanizmalarla gelişmekte olan ülkelerin endüstriyel büyümeleri takip edilmeye çalışılmıştır (Petrol Platformu Derneği, 2003).

2.10. LOJİSTİK HİZMETLERİ

Uluslararası ticarete ülkelerin önem verdiği konuların başında lojistik hizmetler faktörü gelmektedir. Lojistik sektörü birçok alanda faaliyet gösterdiğinden dolayı bu sektörde istatistiksel olarak veri elde etmek zorlaşmaktadır. 2023 yılı itibariyle lojistik sektörün büyüklüğü 7 trilyon doları aşacağı düşünülmekte olup, bu sektörün büyük bir bölümünün ABD ve AB'nin elinde olduğu görülmektedir.

Asya ülkelerinin lojistik pazarındaki payları az olmakla birlikte Çin'in lojistik sektöründeki faaliyetleri gün geçtikçe artmaktadır. İlerleyen zamanlarda Çin'in lojistik sektöründe alacağı payın artacağı görülmektedir. Lojistik sektörü teknolojiyle paralel gelişme göstererek kısa sipariş döngüleri, güvenilir teslimat, raf ömrü ve güvenilirlik gibi birçok eğilimden etkilenmektedir (Locke,1996).

Ülkelerin dünyanın dört bir tarafına yaptığı dış ticaret faaliyetlerinde lojistik hizmetleri faktörü büyük bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda lojistik hizmetleri faktörü dış ticaretin temel etkenlerinden birisidir. Çok fazla bir geçmişi olmamasına rağmen lojistik sektörü diğer sektörlerle nazaran daha hızlı gelişim kaydetmektedir. Ticaretin serbestleşmesi, ekonominin küreselleşme nezdinde gelişim ve değişim adına lojistik

hizmetlerinin önemini bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Lojistik sektörü bu sebeplerden dolayı parasal anlamda çok büyük bir pazar haline gelmektedir. Bu kapsamda Prof. Dr. Ricardo Ernst 1 doların dörtte birlik kısmının lojistik sektöründe harcandığını belirtmektedir (Tanyaş ve İris 2010).

Lojistik hizmetleri dış ticaret alanında taşıma türleri, maliyetleri ve rekabet gibi konularda dış ticaret faaliyetlerini etkilemektedir. Taşıma türleri, lojistik hizmetleri ile dış ticaret arasındaki en önemli bağıdır. Ürünlerin istenilen yere, istenilen zamanda, güvenilir bir şekilde ulaştırılması, ulaştırma türleri ile bağlantılıdır. Ülkelerin coğrafi yapısı, iklim koşulları gibi faktörler ulaştırma türünün seçilmesinde ve maliyet açısından önem arz eden etkenlerdir. Dış ticaret faaliyetinde bulunan firmalar pazar paylarını doğru taşıma yöntemini seçerek koruyabilmektedir (Canitez, vd, 2008). Dış ticaret faaliyetlerinde maliyet açısından lojistik maliyetleri önem arz etmektedir. Taşıma giderleri, yükleme maliyetleri, malların sigortalanması gibi maliyetler dış ticarete kar ve zarar açısından önem verilmesi gereken etkenlerdir (Muhasebedergisi, 2008'den aktaran Adıgüzel, 2011). Dış ticaret faaliyetinde bulunan firmalar, yapılan işlemler sonucu oluşan maliyetleri tamamen üstlenerek yapılan ticari faaliyetler için lojistik firmalarından yararlanmazlarsa önemli ölçüde maddi kayıp yaşayarak pazar paylarını kaybedebilirler. Bu açıdan lojistik alanında hizmet veren firmaların gerekliliği ve önemi apaçık görülmektedir.

Journal of Business Logistics Dergisi'nde yayınlanan bir araştırmada, malın üretiminden teslimine kadarki süreçte oluşan bilgilere kolay ulaşamadığı konusuna yer verilmiştir (Demir, 2008). Ulaşılması gereken bilgilere kolay ulaşamaması dış ticarete maliyetlerin artmasına neden olabilmektedir. Lojistik firmalarının uzman olarak bu alanda faaliyet göstermesi, ülkeler için maliyet açısından önem arz etmektedir.

Dış ticaret faaliyetinde bulunan firmalar, değer olarak ürün ile verilen hizmeti eşit tutmaktadır. Müşteriler talep ettikleri ürünlerin zamanında ve istenilen yerde, güvenilir bir şekilde teslim edilmesi gibi etkenlere bakarak dış ticaret için firma veya ülke tercih etmektedir. Uluslararası ticarete küreselleşmenin hızlanması, bölgeler arası birlik, teknolojinin gelişmesi gibi faktörler lojistik sektörünün önemini artırmıştır. Bu gelişmeler ışığında müşterilerin beklentileri artmakla birlikte müşteri memnuniyeti de git gide zorlaşmaktadır.

2.11. NÜFUS (GÖÇ)

Günümüzde uluslararası ticaretteki yükselmenin göç hareketlerine bağlanması, araştırmaların ana düşünce konusunu oluşturduğu görülmektedir. Bu açıdan dış ticaret üzerinde göçün olumlu etkileri olduğu düşünülmektedir (Karagöz, 2011: 57). Göç eden insanların kişisel beceri ve özellikleri dış ticarete etki eden faktörlerden birkaçıdır. Göçmenlerin aldığı eğitimler, meslekleri, bildikleri yabancı diller göç ettikleri ülkelerin dış ticaret açısından önem verdiği etkenlerden bazılarıdır (Head ve Ries, 1998: 49). Göç hareketleri ülke nüfusunu artırmakta olup, bu artış ülke içi talep ile ithalat faaliyetlerinin artmasını tetikleyecektir. Göçmenler üretimde ülke içi gerekli olan insan gücü faktöründe önemli bir paya sahiptir. Bu faktörün temini daha uygun bir fiyata mal olacağından ihracat maliyetlerinde düşüş görülecektir (Genç, Gheasi, Nijkamp ve Poot, 2011: 1). Göçmenler ülke ticari faaliyetlerine olumlu katkı sağlamalarına rağmen ülke vatandaşları açısından negatif yönlü bir etken olarak görülmektedir (Genç, 2014: 3-8).

Göçmenlerin ülke kaynaklarını azaltarak refah seviyesinin düşmesine neden olacak düşüncesi, bu konuda mevcut olumsuz düşüncelerin temelini oluşturmaktadır. Göçmenler kendi ülkelerinde beyin göçü olarak düşünülürken, göç alan ülkeler içinse geçici gelir kaynaklarındaki azalış, işsizlikte istikrarsızlık ile gelir dağılımında dengesizlik olarak görülmektedir. Göçmenlerin gelmesi ile birlikte enflasyonun yükselmesi ve ithalatın artacağı fikri en çok düşündüren konulardır (Kandemir, 2010: 31-32).

Göç faaliyetlerindeki artış ülkelerin ticari faaliyetlerinde oluşacak değişimleri hızlandırmaktadır (Ebmer ve Zimmermann, 1998: 4). Hızlanan göç faaliyetlerinin ülke ekonomilerine zarar vermeden olumlu yönde etki etmesi için göç politikalarının en iyi şekilde uygulanması gerekliliği görülmektedir (Bacarreza ve Ehrlich, 2006: 2). Ülkeler kendi aralarında işgücü ihtiyaçlarını karşılamak adına anlaşmalar yapmaktadır. Ekonominin göçten en iyi şekilde etkilenmesi ve göçmenlerin yaşam standartlarının artması için bu anlaşmalar önem arz etmektedir. (Bruder, 2004: 2).

Göç faaliyetlerinde göç edenler kendi ülkeleri ile göç ettikleri ülke arasında birçok konuda etkileşim oluşturur. Göçmenler kendi ülkelerinde hayatlarını idame ettirirken oluşturdukları bazı zevkleri vardır. Göç ettikleri ülkelerde mal veya gıda gibi zevklerine istinaden oluşan talebi karşılamak için kendi ülkeleri ile göç ettikleri ülke arasında ithalat açısından piyasa oluşumuna sebebiyet verebilirler. Göçmenler kendi ülkeleri ile göç

ettikleri ülke arasında zevk, ürün farklılıkları, maliyet farkı gibi etkenlere istinaden dış ticaret fırsatları oluşturabilirler. Göçmenler, göç ettikleri ülkeler ile kendi ülke vatandaşları arasında karşılıklı güven oluşturarak dış ticaret faaliyetlerinin gelişmesini sağlayabilirler. Göçmenler bulundukları ülkede kendi zevklerine göre talep ettikleri malları bulamazlarsa kendi ülkelerinden temin etmek isterler, bu talep bulundukları ülkenin ithalatına etki etmektedir. Talep edilen mallar iki ülkede homojen ise malları ithal etmemin bir anlamı kalmaz ama mallarda farklılaşma olursa ithalat edilmesi gerekebilir. Değişik kültür ve ülkelerden gelen göçmenlerin ticaret üzerinde etkileri de farklı olur. Göç eden insanların kişisel özellikleri ne kadar gelişmiş olursa ticareti etkileme oranları o kadar fazla olur. Farklı karakterlere sahip göçmenlerin ticaret üzerindeki etkileri de farklılık gösterebilmektedir. Kişisel özellikleri gelişmiş olan göçmenlerin ticareti artırıcı etkisi pozitif yönlü olabilir (Head ve Rise, 1998: 47-62).

Geldikleri ülke ile bulundukları ülke arasında belirli sosyal-kültürel benzerliklerin bulunması ticari faaliyetlere olan etki oranının, benzerlik bulunmayan başka ülkelerden gelen göçmenlerin etki oranından daha az olacağı düşünülmektedir. Göç faaliyetlerinin ticaret üzerinde etkisinin ne yönlü veya ne kadar etkili olduğu göçmenlerin geldiği ülkelere göre farklılık gösterecektir (Blanes, Montaner ve Serrano, 2009). Ürünlerin yenilenmesi veya önceden talep edilmeyen ürünlerin talep edilmeye başlanması gibi etkenler ticaret faaliyetlerinin gelişmesini sağlayacaktır. Bunun yanında göçmenler kendi ülkelerinden ithal edilen malların üretimi için kendi bilgi ve birikimlerini bulundukları ülkeye aktarabilirler. Bu durumda kendi ülkeleri ile bulundukları ülke arasındaki ithalata dayanan ticari faaliyet olumsuz yönde etkilenecektir. Bu durum göç faaliyetinin ticaret üzerinde olumlu olduğu gibi olumsuz etkisinin de olabileceğinin bir göstergesidir (Dunlevy ve Hutchinson, 1999: 1043-1062).

2.12. TEŞVİKLER

Uluslararası ticarete, gelişmekte olan ülkeler için kalkınma ve kalkınma içinde ticaret çok önem arz etmektedir. Kalkınmanın gerçekleşmesinde ihracat, ihracatın gelişmesinde de teşvikler en önemli etkidir. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret faaliyetlerinde kullandıkları ihracat yönlü malları, genellikle tarım ürünleri ve madenler oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, talebe karşın arzın az oluşu ve ekonomik

kaynakların yetersizliği gibi sorunların olması bu ülkelerin gelişmiş ülkelerle uluslararası ticarete mücadele etme olanaklarını azaltmaktadır (Suer, 1998).

Gelişmekte olan ülkelerin ticari amaçlı ihraç malları içerisinde geleneksel ürün miktarı fazla ise bu fazlalığın sanayi mallarına veya yeni ürünlere kaydırılması ancak devlet teşvikleri ile gerçekleşebilir. Devlet teşvikleri, iç piyasayı dış etkenlerden korumak için kullanılan yöntemlerden birisidir (Türkan, 1987). Yurt içinde üretilen malların yurt dışı piyasalara sürülmesi işlemleri yurt içi piyasalara sürülmesi işlemlerinden daha zor ve risklidir. Devlet teşvikleri, ihracatçı firmaların ihracat faaliyetlerindeki endişelerini giderilmesi ve ihracat faaliyetlerinin geliştirip, kolaylaştırılması konularında firmaları etkileyen önemli bir etken olarak görülmektedir. Bu faktör sayesinde firmalar için risk faktörü ortadan kalkmakta, dış ticaret cazip hale gelmekte ve firmaların dış ticaret faaliyetleri artmaktadır.

Devletler ihracat faaliyetlerinde daima rekabet içindedir. Bu rekabette ekonomik farklılıklar dışsallık açısından önemlidir. Alt yapı için gerekli çalışmalar devlet tarafından karşılanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde dış ticarete faaliyette bulunacak firmalar alt yapı işlemleri için arı bir bütçe hazırlamak zorunda değildir. Bu faaliyetler gelişmiş ülkelerde devlet tarafından finanse edilmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerde ihracatçı firmalar için çok büyük risk oluşturduğu, hatta ticari faaliyetlerin gelişmemesinde etkili olan en önemli faktörlerin başında olduğu görülmektedir.

Devlet teşvikleri belirli gereksinimler sebebiyle uygulanmaktadır. Uluslararası ticari faaliyetler sonucu oluşan veya oluşabilecek kayıplar devlet tarafından temin edilerek uluslararası rekabette firmaların eşit seviyeye getirilmesi, ihraç mallarının artırılıp geliştirilmesi, ekonomik büyüme ve dış ticaret dengesinin sağlanması amaçlanmaktadır. Devletler teşvikler ile ticari faaliyetlere müdahalede bulunmadıkları zaman firmalar dış ticarete rekabet güçlerini kaybedebilir veya dış ticaret dengesi bozularak ekonomik gelişim sağlanamayabilir. Bu açıdan devlet teşviklerinin ne kadar önemli olduğu bir kez daha gözler önüne serilmektedir (Taşpınar, 2008).

2.13. İŞ GÜCÜ

Gelişen ve değişen dünya şartlarında işletmelerin en büyük sorunlarından birisi de kalifiye işgücü kaybıdır. Bu değişim ekseninde işletmelerin rekabet güçlerini artırarak

devamlılıklarını sürdürebilmelerinde işgücü faktörünün önemi oldukça fazladır. İşletmelerin; işgücü devir oranı, uygun fiyat, kalifiye personelin elde tutumu gibi konuları en iyi şekilde analiz etmesi gerekmektedir. İşletmeler işgücü kaybı yaşadıkları zaman yeni maliyetlerle karşılaşmaktadır. Ticari faaliyetlerde bulunan işletmelerde, işten çıkan kalifiye personel yerine istihdam edilmek üzere yeni personel alımı gerçekleştirilir. Yeni personel alımı sonucunda işletmeler eğitim ve tecrübesizlik nedeniyle oluşan masraflar, ürün verim düşüklüğü, müşteri şikâyetleri gibi birçok konuda sorun ile karşılaşabilir. Yeni personel alımı ile işletmelerin; ilan, personel seçimi, sınavlar, personel rotasyon ve oryantasyon süreçleri ve yönetim giderleri gibi birçok konuda oluşacak maliyetlere katlanması gerekecektir (Alparslan ve Orhan, 2016: 48-62).

İşgücü faktörü; üretim, tüketim, gelir dağılımı, yatırım gibi konularda ülke ve bölge dış ticaret faaliyetlerini etkileyebilir. Nitelikli işgücünün yetersiz oluşu; risk ve kontrol yönetimi, teknolojik yenilikler ve kaliteli mal üretimi gibi birçok alanda işletmelerin olumsuz yönde etkilenmesine neden olabilmektedir. Bu kapsamda modern yöntemlerin işletmelerde uygulanması zorlaşmaktadır.

Nitelikli iş gücü, işletmelerde kalite ve verimliliği artırmada, teknolojik gelişmelere uyum sağlamada, kaliteli ürün ile sürdürülebilir rekabette işletmeler açısından önemli bir faktör olarak görülmektedir (Gür, 2011: 1). İşletmelerde personelin nitelikli olması, yapılacak işlerin işletme stratejisine uygun olarak kaliteli olmasını sağlayabilir. Bu kapsamda, ürünün istenilen zamanda bitirilmesi işletmenin rekabet açısından avantaj kazanmasını sağlayabilir. Nitelikli personel, malın ve hizmetin nitelikli olmasındaki katkısı oldukça fazladır. Nitelikli ürün ve hizmet sonucunda işletmeler müşteri memnuniyeti kazanarak, marka bağlılığı sağlayabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRA1 DÜZEY 2 BÖLGESİ MEVCUT DURUMU

3.1. BÖLGE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

TRA1 Düzey 2 Bölgesi Türkiye'nin kuzeydoğu alanında (38° 16'-42° 35'D; 39° 02'-40° 57'K) yer almaktadır. Bölge kuzeyden TR90, güneyden TRB1, doğudan TRA2, batıdan TR72 ve güneydoğudan TRB2 Düzey 2 Bölgeleri ile komşudur. Bölge Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinden oluşup, bölge illerinde 30 ilçe, 73 belediye ve 1.665 köy bulunmaktadır. Bölgenin toplam alanı 40.842 km²'lik olup, Türkiye toplamının %5,2'sini denmektedir. Erzurum, 25.066 km²'lik yüzölçümü ile bölgenin en büyük ili olmakla birlikte, ülke illeri içerisinde ise 4. büyük il olmaktadır. Bölgede yer alan Erzurum ili harici diğer illerden Erzincan ili 11.903 km², Bayburt ili ise 3.739 km² alana sahiptir. DAP Bölgesi Düzey 2 Bölgeleri arasında yüzölçümü en fazla olan bölgedir (KUDAKA, 2013: 13).

Bölgenin nüfusu 2018 yılı sonu itibariyle 1.086.156 kişidir. TRA1 Düzey 2 Bölgesinde kentte bulunan nüfus, toplam nüfusun %63'ü oluşturmakta olup, ülke ortalamasının altındadır. Bölgede bulunan ilçelerin büyüklüğü ve kentleşme durumlarına bakıldığında bu oranın daha da düşük olacağı tahmin edilebilir. TRA1 Düzey 2 Bölgesi kentte bulunan nüfus oranı bakımından 26 Düzey 2 Bölgesi arasında 23'üncü sırada olduğu görülmektedir. Bölge nüfus artış hızına bakıldığı zaman ülke nüfus artış hızının altında kaldığı ve bölge nüfusunun azalış gösterdiği görülmektedir. TRA1 Düzey 2 Bölgesi, 26 Düzey 2 Bölgesi içerisinde nüfus yoğunluğu bakımından son sırada yer almaktadır.

Tablo 3.1. TRA1 Düzey 2 Yıllara Göre İl Nüfusları 2016-2018

İL	2016	2017	2018
TÜRKİYE	79 814 871	80 810 525	82 003 882
ERZURUM	226 032	231 511	236 034
ERZİNCAN	762 021	760 476	767 848
BAYBURT	90 154	80 417	82 274

Kaynak: TÜİK (a), 2019

TRA1 Düzey 2 Bölgesi illerinin 2016- 2018 dönemindeki net göç hızına göre ülke içindeki sıralamaları Erzincan (37), Erzurum (76) ve Bayburt (19) şeklindedir. Bölge illeri 2016- 2018 yıllarında alınan göç açısından 81 il içinde sırasıyla 31 (Erzurum), 58 (Erzincan) ve 73'üncü (Bayburt) sıralarda bulunurken, verdiği göç bakımından Erzurum 20, Erzincan 57 ve Bayburt 74'üncü sırada olmuştur. Göç açısından alınan ve verilen göç oranlarına bakıldığı zaman Erzurum'un net göç konusunda ülkemiz ortalaması içerisinde 81 il içinde en çok göç veren 9'uncu il olduğu görülmektedir. Diğer bölge illerinden Bayburt ili 35, Erzincan ili ise 41'inci sırada yer almaktadır (TÜİK (f), 2019).

Tablo 3.2. Bölge İllerinin aldığı, verdiği, net göç ve net göç hızı, 2016-2018

Yıl	İl	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı
2016	Türkiye	82 003 882	3 057 606	3 057 606	0	0,0
	Erzincan	236 034	19 727	17 511	2 216	9,4
	Erzurum	767 848	32 501	35 431	- 2 930	-3,8
	Bayburt	82 274	9 450	7 772	1 678	20,6
2017	Türkiye	80 810 525	2 684 820	2 684 820	0	0,0
	Erzincan	231 511	15 162	14 210	952	4,1
	Erzurum	760 476	26 624	37 358	- 10 734	-14,0
	Bayburt	80 417	5 648	15 820	- 10 172	-119,0
2018	Türkiye	79 814 871	2 619 403	2 619 403	0	0,0
	Erzincan	226 032	12 666	12 748	- 82	-0,4
	Erzurum	762 021	26 957	36 340	- 9 383	-12,2
	Bayburt	90 154	16 981	6 653	10 328	121,5

Kaynak: TÜİK (b), 2019

3.2. İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM DURUMU

İşgücü özellikleri açısından 2016 – 2018 yılları arası Türkiye genelinde çalışabilir nüfus (15+) işgücü ve istihdam açısından incelendiğinde artış gözlemlenirken, TRA1 Düzey 2 Bölgesi'nde bu durum azalış yönündedir. İşsiz oranlarında 2016-2018 yılları arası artış olduğu görülmekle birlikte, bölgede bu artış durumu 2017 yılından sonra hissedilir duruma gelmiştir. İşsiz olan nüfus sayısındaki artış 2016 yılı ve sonrası ülke genelinde ve bölge içerisinde devamlı artış göstermektedir. İşgücüne katılma, işsizlik, tarım dışı işsizlik ve istihdam gibi etkenler Türkiye ve bölge açısından incelendiği zaman ülke genelinde 2016-2018 yılları arasında azalma gözlemlenirken, bölge çalışabilir nüfus bakımından işgücü ve istihdam durumlarında 2009 yılından beri düşüş görülmektedir.

TRA1 Düzey 2 Bölgesi illeri olan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde 2018 yılında TÜİK verilerine göre işgücüne katılım, istihdam ve işsizlik oranları durumu Türkiye ortalamasından daha düşük haldedir (TÜİK (d), 2019).

Tablo 3.3. Bölge İllerine göre iktisadi faaliyet kollarında çalışan sayısı

[15+ yaş]	(Bin Kişi)				(%)		
Yıllar	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
2016 Yılı Ülke	27 205	5 305	7 283	14 617	19,5	26,8	53,7
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	357	163	38	155	45,8	10,7	43,5
2017 Yılı Ülke	28 189	5 464	7 478	15 246	19,4	26,5	54,1
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	355	143	46	166	40,2	12,9	46,9
2018 Yılı Ülke	28 738	5 297	7 667	15 774	18,4	26,7	54,9
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	342	122	40	181	35,6	11,6	52,8

Kaynak: TÜİK (c), 2019

3.3. SANAYİ DURUMU

TRA1 Düzey 2 Bölgesi'nde sanayileşme faaliyetleri 1950 yılları sonrası ivme kazanmıştır. Bölgede 1953 yılında, Erzurum Et Kombinası ve Erzincan Şeker Fabrikasının kurulması ile başlayan sanayileşme faaliyetleri ileriki yıllarda Erzincan Sümerbank Bez Fabrikası, Erzurum Şeker Fabrikası ve Erzurum Yem Fabrikası'nın kurulmasıyla hız kazanmıştır. Bölgede hızlanan inşaat faaliyetlerine istinaden gereken çimento talebi tedariki için 1970 yılında Aşkale Çimento Fabrikası kurulmuştur. Özelleşen Aşkale Çimento Fabrikası Trabzon, Van, Erzincan, Gümüşhane Çimento Fabrikaları, Gümüşhane ve Erzincan öğütme tesisleri ile Ilıca, Aşkale, Ağrı, Giresun ve Trabzon Hazır Beton Tesisleri, Erzincan Alçı Fabrikası ve Batum Dolum Tesisi gibi birçok kuruluşu da himayesine almıştır.

Bölgede mevcut sanayinin bulunduğu durum, TÜİK tarafından hazırlanan Bölgesel Gayri Safi Katma Değer (GSKD) verileri ile analiz edilmektedir. 2017 verilerine istinaden, TRA1 Düzey 2 Bölgesi'nin sanayi sektörü payının Türkiye geneline oranı ile

kıyaslanması sonucu 2017 yılı itibarıyla %0,71 olup, GSKD sıralamasında TRA1 Düzey 2 Bölgesinin 26 Düzey 2 Bölgesi içerisinde 22'inci sırada olduğu görülmektedir. Bölge iç gayri safi katma değerine sanayi sektörünün katkısı 2017 yılı itibarıyla ortalama %19,4 değerinde olmaktadır. TRA1 Düzey 2 Bölgesi illerine ekonomi açısından bakıldığında zaman; bölge illeri ekonomisinin tarım, inşaat ve hizmetler sektöründen oluştuğu görülmektedir.

3.3.1. Bölge İmalat Sanayi Durumu

TRA1 Düzey 2 Bölgesi imalat sanayi verileri incelendiğinde zaman Türkiye geneline göre geri kalmış durumda olduğu görülmektedir. Bölge imalat sanayinde faaliyet gösteren 2.943 adet girişim olup, bu girişimler bölge toplamının %8,48'ine tekabül etmektedir (TÜİK (e), 2019). Erzurum ve Erzincan illeri imalat sanayinde DAP Bölgesi ölçeğine bakıldığında zaman bariz bir üstünlüğe sahip oldukları görülmektedir.

3.3.2. Bölge OSB ve KSS'ler

TRA1 Düzey 2 Bölgesi illeri olan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde 3 adet OSB, il ve ilçe merkezlerinde ise 8 adet KSS bulunmaktadır. Erzurum, Erzincan ve Bayburt OSB Müdürlükleri ve Ticaret İl Müdürlükleri verilerine bakıldığında zaman Erzurum OSB'deki 116 adet parselin 115 tanesi tahsis edilmiş olup, 3650 kişi istihdam edilmektedir. Erzurum ili imalat sanayi açısından OSB'de bulunan sektörleri un ve yem üretimi, plastik sanayi, demir ve metal işleri sanayi, petrokimya sanayi ve taş ve toprak işleme olarak sıralayabiliriz. Erzincan ili OSB'deki 243 adet parselin, 144 adedi tahsis edilmiş olup parsellerin; 44 adedi üretim, 15 adedi inşaat, 85 adedi proje aşamasında olmakla birlikte 1126 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Erzincan OSB'de sektörlerin ağırlıkta bulunduğu alanlar gıda, mobilya, mermer işleme, beton yapı ve demir çelik işleme alanlarından oluşmaktadır. Bayburt Organize Sanayi Bölge'mizde yaklaşık 300 kişi istihdam edildiği görülmektedir. OSB'de dokuma, plastik ve madeni eşya ağırlık gösteren sektörlerdir. (Kaya ve Çalmaşur, 2018: 120).

3.4. TRA1 DÜZEY 2 BÖLGESİ'NDE İHRACAT

TRA1 Düzey 2 Bölgesi coğrafi konumu açısından dış ticaret faaliyetleri adına transit bir yer olma özelliğine sahiptir. Ülkenin kuzey güney, doğu batı bağlantı noktası

olan bölge, geçmişten günümüze askeri ve ticari faaliyetlerde çokça kullanılan bir alandır. Geçmişte sıkça kullanılan Kürk Yolu, İpek Yolu, Baharat Yolu gibi ticaret kervan yolları bu bölgemizden geçmekte olup, bölge Orta Asya ülkelerine de yakınlığı ile bilinmektedir. Bu özelliklerine istinaden Türkiye’den Kafkaslara, İran’a, Orta Asya’ya ve Orta Doğu’ya yapılacak ticari faaliyetlerde TRA1 Düzey 2 Bölgesinin etkili olma olasılığı çok yüksektir. Bölgenin bu konumu sayesinde geçmişte yöre halkı ticari faaliyetlerle çokça uğraşırken, günümüzde bu faaliyet durumunda azalma olduğu görülmektedir.

Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) tarafından 2018 yılında düzenlenen İller Arası Rekabetçilik Endeksi verilerine istinaden ticaret ve üretim alanlarında ülke illeri içerisinde TRA1 Düzey 2 Bölgesi illerinden Erzurum ili 38., Bayburt ili 65. ve Erzincan ili 39. sırada yer aldığı görülmektedir (URAK, 2019). Bölge ihracat faaliyetlerine bakıldığı zaman bölge ihracatının dalgalı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. TÜİK dış ticaret istatistiklerine bakıldığı zaman 2016 yılı ile 2018 yılların da ithalat verilerinin ihracat verilerinden fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 3.4. TRA1 Düzey 2 Bölgesi Toplam İhracat ve İthalat (Bin \$)

	YIL	ERZURUM	ERZİNCAN	BAYBURT
İHRACAT	2017	10.583	17.055	117
	2018	11.311	14.978	1.227
İTHALAT	2017	8.667	39.950	583
	2018	4.754	42.721	225

Kaynak: TÜİK (g), 2019

3.4.1. İhracat Faaliyetleri

TRA1 Düzey 2 Bölgesi illerinden Erzurum ili bölge ihracat faaliyetlerinin büyük bir kısmını yapmakta olup, bölge illerinin ülke ihracat oranlarındaki pay verilerine bakıldığı zaman 2018 yılı itibarıyla ülke ihracatının yaklaşık %0,016’lık bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. 2019 yılı Türkiye İhracatçılar Meclisi verilerine bakıldığı zaman Erzurum ilinde çelik, çimento, cam seramik ve toprak ürünleri, demir ve demir dışı metaller, hazır giyim ve konfeksiyon, elektrik elektronik, kimyevi maddeler ve mamulleri, makine ve aksamı gibi alanlarda ihracat faaliyetleri, Erzincan ilinde hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri, meyve ve sebze mamulleri ihracat faaliyetleri, Bayburt ilinde ise taşıt araçları ve yan sanayi ihracatı faaliyetleri yapıldığı görülmektedir.

Bölge illerinden Erzurum ilinin 2019 Türkiye İhracatçılar Meclisinin verilerine göre ihracat yaptığı ülkeleri Azerbaycan-Nahcivan, Rusya, Almanya, Gürcistan, İran, Özbekistan, Irak olarak sıralayabiliriz. Bölgenin diğer bir ili Erzincan ilinin ise Irak, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve Kazakistan ile yaptığını görmekteyiz. Bayburt'un ihracat faaliyetlerinin büyük çoğunluğunun da ABD, Fas, Gürcistan ve Suudi Arabistan ile olduğu görülmektedir.

3.4.1.1. Temel İhraç Ürünleri

TRA1 Düzey 2 Bölgesi ihracat faaliyetlerini oluşturan ürünler; imalatla alt-üst yapı malzemeleri, gıda ürünleri, elektronik ekipmanlar, temizlik, petrol ürünleri ile madencilik, taş ocaklığı, tarım ve orman ürünleri olarak sıralanmaktadır (TİM, 2019).

ERZURUM

2019 yılı 60 firma tarafından yaklaşık 21.000,00\$'lık ihracat faaliyetinde bulunulmuştur. TRA1 Düzey 2 Bölgesi illerinden Erzurum ilinde yapılan bu ihracat faaliyetlerinde “Tekstil, hazır giyim, yaş meyve ve sebze, makine ve aksamları, madencilik, kimyasallar, ağaç eşya, ahşaptan eşya; demir çelik, adi metallerden yapılan eşyalar” gibi ürünler yer almıştır.

ERZİNCAN

Bölge illerinden Erzincan ilinde 2019 yılında 7 firma ihracat faaliyetinde bulunmaktadır. 2019 yıllarındaki verilere bakıldığında zaman ihracat faaliyetlerinde kullanılan ürünlerin geçmiş yıllarda kullanılan ürünler ile hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Yapılan bu ihracat faaliyetlerinde ürün bazında artış olmasına rağmen ihracat rakamlarında azalma olduğu görülmektedir. İhracat faaliyetlerinde kullanılan ürünleri; sebze, meyve, sert kabuklu meyve ve bitkiler, kazan, makina, mekanik cihaz ve alet ile bunların aksam-parçaları gibi mal ve ürünlerden oluşmaktadır.

BAYBURT

Bölge illerinden 2019 yılı itibariyle Bayburt ilinde 1 adet firma ihracat faaliyetinde bulunulmuştur. İhracat faaliyetlerinde kullanılan ürünleri; çimento, cam seramik, madencilik ürünleri ve otomotiv endüstrisi oluşturmaktadır. 2019 yılı içerisinde yaklaşık 300,36\$'lık ihracat faaliyetinde bulunulmuş olup, bu rakam 2018 yılında ise \$1.230,00 olduğu görülmektedir.

Tablo 3.5. TRA1 Düzey 2 Bölgesi Sektör Bazında İhracat Performansı

SEKTÖR (1.000 \$)	İL	2017	2018	2019 Ekim
Çimento Cam Seramik ve Toprak	BAYBURT	1,72	0,00	9,57
Madencilik Ürünleri	BAYBURT	115,62	48,37	290,78
Otomotiv Endüstrisi	BAYBURT	0,00	1.181,64	300,36
TOPLAM	BAYBURT	117,35	1.230,01	0,15
Çelik	ERZINCAN	12,45	0,01	12,71
Çimento Cam Seramik ve Toprak	ERZINCAN	0,01	0,95	6,13
Demir ve Demir Dışı Metaller	ERZINCAN	13,64	0,01	0,40
Elektrik Elektronik ve Hizmet	ERZINCAN	0,84	10,00	718,17
Hazır giyim ve Konfeksiyon	ERZINCAN	30,22	0,00	4,03
Hububat, Bakliyat, Yağlı Toh. mam	ERZINCAN	679,82	680,32	49,09
İklimlendirme Sanayii	ERZINCAN	9,46	0,01	122,35
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	ERZINCAN	29,89	20,96	107,13
Madencilik Ürünleri	ERZINCAN	342,47	149,67	10.042,27
Makine ve Aksamları	ERZINCAN	120,35	8,33	12,33
Meyve Sebze Mamulleri	ERZINCAN	8.857,65	10.120,31	0,00
Mobilya, Kâğıt ve Orman Ürünleri	ERZINCAN	23,20	0,00	0,18
Otomotiv Endüstrisi	ERZINCAN	0,12	21,61	323,55
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	ERZINCAN	180,70	128,79	2,64
Tekstil ve Hammaddeleri	ERZINCAN	2,67	0,00	0,23
TOPLAM	ERZINCAN	10.303,49	11.140,99	7,25
Çelik	ERZURUM	1.845,81	1.350,60	11.408,59
Çimento Cam Seramik ve Toprak	ERZURUM	2.719,30	3.072,72	391,09
Demir ve Demir Dışı Metaller	ERZURUM	1.678,62	2.135,90	2.097,13
Deri ve Deri Mamulleri	ERZURUM	397,92	310,41	1.770,22
Diğer Sanayi Ürünleri	ERZURUM	1,15	1,25	123,21
Elektrik Elektronik ve Hizmet	ERZURUM	677,84	1.012,93	3,03
Halı	ERZURUM	135,47	0,00	1.314,31
Hazır giyim ve Konfeksiyon	ERZURUM	168,71	158,99	42,85
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar	ERZURUM	198,65	374,97	186,31
İklimlendirme Sanayii	ERZURUM	242,30	519,46	285,22
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	ERZURUM	6.320,20	6.235,54	314,38
Madencilik Ürünleri	ERZURUM	3.900,39	3.954,81	5.611,72
Makine ve Aksamları	ERZURUM	533,37	643,85	2.677,41
Meyve Sebze Mamulleri	ERZURUM	42,70	17,52	2.233,39
Mobilya, Kâğıt ve Orman Ürün	ERZURUM	1.517,99	468,29	0,00
Mücevher	ERZURUM	17,38	0,00	278,91
Otomotiv Endüstrisi	ERZURUM	266,43	1.803,30	2.898,49
Savunma ve Havacılık Sanayii	ERZURUM	0,00	0,38	0,00
Su Ürün. ve Hayvansal Mam.	ERZURUM	3,24	1,93	157,85
Tekstil ve Hammaddeleri	ERZURUM	143,01	126,91	92,90
Yaş Meyve ve Sebze	ERZURUM	259,26	0,00	0,00
TOPLAM	ERZURUM	21.069,74	22.189,75	20.478,41

Kaynak: TİM (b), 2019.

3.4.1.2. Temel İhracat Pazarları

TRA1 Düzey 2 Bölgesi illerinin ihracat yatığı başlıca ülkeleri Azerbaycan, Irak, İran, Gürcistan, Ukrayna, Suriye olarak sıralayabiliriz. Bölge illerinden 2018-2019 yıllarında ihracat adına en fazla ihracat faaliyetinde bulunan ilin Erzurum olduğu görülmektedir. Bölge illerinin ihracat faaliyetinde bulunduğu ülkeler ile 2018-2019 yılları ihracat değerleri tabloda verilmiştir.

Tablo 3.6. Bölge İlleri İhracatında Öne Çıkan Ülkeler (1000 \$)

	1 Ocak-30.09.2018	1 Ocak-30.09.2019
ERİZNAN		
ABD	1.540,28	1.722,65
ALMANYA	1.157,09	778,85
FRANSA	271,87	163,48
GÜNEY KORE	265,71	1.559,47
HOLLANDA	3.245,55	4.440,74
IRAK	464,94	1.265,17
İRAN	105,07	129,88
İTALYA	224,22	182,90
JAPONYA	429,82	486,63
SURİYE	51,1431	221,19943
UKRAYNA	101,95727	25,99782
VIETNAM	9,45	41,64
ERZURUM		
ABD	2.931,01	2.605,15
AZERBAYCAN	4.487,36	4.044,28
GÜRCİSTAN	2.247,50	2.208,20
IRAK	2.892,97	3.968,83
İRAN	149,67	107,57
KATAR	119,81	650,42
LİBYA	76,1201	180,84177
MACARİSTAN	34,68309	24,59525
MAKEDONYA	23,23041	45,58931
MISIR	169,01176	519,15832
ROMANYA	57,1761	39,91082
RUSYA FED.	133,02953	90,59809
SİRBİSTAN	22,01977	78,2388
SOMALİ	942,06957	1523,45288
SURİYE	36,68245	20,74669
UKRAYNA	652,68853	1040,15883
YUNANİSTAN	25,36538	80,31088
BAYBURT		
FAS	810,46	290,78
GÜRCİSTAN	32,40	9,57

Kaynak: TİM (c), 2019.

Bölge sanayinin gelişmesi adına yapılan araştırmalar ve analizler neticesinde birtakım öneriler geliştirilmiştir. Bu konuda bunlardan bahsetmek, bölge üzerinde yapılan çalışma için yol gösterici olması bakımından önem arz etmektedir.

Bölge sanayi gelişimini sağlayacak nitelikteki önerilerden ana hatlarıyla şöyle bahsetmek mümkündür; (KUDAKA, 2013, 227-244).

- Bölgeye doğrudan yatırımların çekilmesi,
- Bölgede yatırım cazibesi oluşturacak altyapının oluşturulması,
- Bölge tanıtım faaliyetlerinin artırılması,
- Bölgeye yatırım yapacak girişimciler için bilgi altyapısının oluşturulması,
- Bölgede girişimcilik kültürünün oluşturulması,
- Bölge işletmelerinde ortaklık kültürünün oluşturulması,
- Finansman kaynaklarına erişimin kolaylaştırılması,
- Bölge dış ticaret kapasitesinin artırılması,
- İhracat kültürünün işletmelere aşılması,
- Bölgede üniversiteler ile sanayi alanında işbirliği yapılması,
- Bölge işletmelerinde teknolojinin yaygınlaştırılması,
- Bölgede markalaşma kültürünün oluşturulması.

3.5. BÖLGE DIŞ TİCARET SORUNLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

TRA1 Düzey 2 Bölgesi ekonomisinin; büyük ölçekte tarıma dayalı olması, imalat sanayinde ülke değerlerine katkısı az olan malların üretimi, ürün çeşitliliğinin az oluşu, OSB ve KSS'ler açısından altyapının yetersiz oluşu, faaliyetlerde görev alacak personelin eğitim ve nitelik yönünden yetersizliği, ürünlerin düşük kalitede üretilmesi, üretilen ürünlerde pazar ve kaynak açısından yetersiz oluşu gibi etkenler bölge ve ülke genelinde sanayi sektörünün gelişmemesinde etkili olmaktadır. Coğrafi konum, iklim şartları, yetersiz kişi başı milli gelir, ithalat ve ihracat faaliyetlerinin yoğun olduğu alanlara olan uzaklık, yetersiz hammadde gibi etkenler TRA1 Düzey 2 Bölgesi yatırım ve sürdürülebilir sanayi faaliyetlerinin düşük kalmasına neden olmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2000).

Bölgede faaliyette bulunan işletmelerin büyük kısmı, yatırımlarını öz kaynaklarıyla yapmakta olup, sermaye açısından az sermayeye sahiptir. Ülkede mevcut banka

mevduatları 2018 verilerine göre %2,2'lik bölümünü TRA1 Düzey 2 Bölgesi mevduatları oluşturmakta olup, bu oranla bölgenin Düzey 1 bölgeleri içerisinde son sırada olduğu görülmektedir (TBB 2019). Mevcut durumda az olan sermayeyle faaliyette bulunmaya çalışan işletmelerin teknolojik gelişim ve yeni yatırımlar açısından sıkıntı yaşadığı görülmektedir. Teknolojik gelişmelerin takip edilip uygulanamaması, firmaların kalite yönünden düşük ürünler üretmesine neden olmakla birlikte firmaların düşük kalite ürünler ile yeni pazarlar bulamaması ve eldeki pazarlarda da tutunamamasına neden olmaktadır.

Tablo 3.7. 31.12.2018 İtibariyle Mevduatın İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı

(Milyon TL)								
Bayburt	174	106	34	0	189	6	23	532
Erzincan	1.040	84	119	0	908	38	77	2.265
Erzurum	1.307	539	409	0	718	102	221	3.296

Kaynak: TBB (b), 2018.

Bölge firmalarındaki sermaye azlığı girişimcilerin bölgeye gelmesini engellemekte olup, bunun sonucunda bölgede yeni girişim faaliyetleri olmadığı gibi bölgeye teknolojik yeniliklerde gelememektedir. Mevcut faaliyetlerde kullanılan teknolojinin eski olması, elde edilen mamulün kalitesiz olmasına neden olduğu gibi işletmelerin kalitesiz ürünler ile ulusal ve uluslararası pazarda rekabet edebilme imkânını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bölgede ticari faaliyetler açısından işlem yapacak deneyimli personel yetiştirme konusunda yetersiz kalınmış olup, mevcut kalifiye personel ise gelişmiş bölgelerde iş faaliyetlerine devam etmek istemektedir. TRA1 Düzey 2 Bölgesinde ticari alanda çalışan deneyimli personelin gelişmiş diğer bölgelere göç etmesi, bölge ekonomisinin gelişemeyerek geri kalmasına neden olmaktadır (ETSO, 2018). Deneyimli personelin az oluşu, bölgede ticari alanda faaliyette bulunan işletmelerin kurumsallaşma ve Ar-Ge gibi birçok alanda yetersiz kalarak olumsuz etkilenmelerine neden olmaktadır. (KUDAKA, 2013: 177-237).

Tablo 3.8. İllerin aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı, 2016-2018

Yıl	İl	Toplam nüfus	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç
2017-2018	Türkiye	82 003 882	3 057 606	3 057 606	0
	Erzincan	236 034	19 727	17 511	2 216
	Erzurum	767 848	32 501	35 431	- 2 930
	Bayburt	82 274	9 450	7 772	1 678
2016-2017	Türkiye	80 810 525	2 684 820	2 684 820	0
	Erzincan	231 511	15 162	14 210	952
	Erzurum	760 476	26 624	37 358	- 10 734
	Bayburt	80 417	5 648	15 820	- 10 172
2015-2016	Türkiye	79 814 871	2 619 403	2 619 403	0
	Erzincan	226 032	12 666	12 748	- 82
	Erzurum	762 021	26 957	36 340	- 9 383

Kaynak: TÜİK(g), 2018

Bölgede sanayi faaliyetleri genellikle iç pazara yönelik olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman bölgede faaliyette bulunan firmaların büyük bir kısmının dışa açılım oranının düşük olduğu görülmektedir. Dış ticaret faaliyetlerinde bölge işletmelerinde tecrübe ve bilgi açısından eksiklik olduğu görülmektedir. Bölgede dış ticaret faaliyetlerinde bulunan işletmeler yetersiz sermaye, taşıma giderleri, finansal kaynaklara ulaşamama gibi birçok konuda problemler yaşanmakta olup, bu durum ticari faaliyetlerin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır (Ulaş,2004,181).

Bölge sanayi faaliyetleri açısından OSB ve KSS'lerde altyapı eksikliği, tarım faaliyetlerinin bölge ekonomisinde fazlaca yer alması, üretim ve kullanım bakımından teknolojinin takip edilememesi, profesyonel eleman azlığı, değeri yüksek ürünlerin yeteri kadar üretilmemesi, bölgede yatırım yapacakların gerekli olan bilgiye ulaşamamaları, organize sanayi bölgelerinin kaynak temin sıkıntısı gibi etkenler bölge sanayi faaliyetlerinin gelişmemesine etki eden faktörlerden bazılarıdır (KUDAKA, 2013: 227-239).

Bayburt ilinde faaliyette bulunan sanayi işletmeleri çalışan personel sayısı ile ölçeklendirildiğinde zaman işletmelerin %90'ı mikro, %10'u küçük, %1'i orta ölçekli olduğu görülmektedir. Sanayi alanında faaliyette bulunan bu işletmelerin sektörel olarak

dağılımlarına bakıldığı zaman, %28'lik kısmını gıda ürünleri, %12'lik kısmın ağaç ve ağaç ürünleri, %12'lik kısmını ise mineral ürünleri oluşturmaktadır.

Bayburt ili sanayi sektörünü; hammadde tedarik sıkıntısı, yüksek nakliye bedelleri sonucu oluşan fiyat artışının rekabete olumsuz etkisi, kalifiye personel sıkıntısı, olumsuz iklim koşulları gibi etkenler olumsuz yönde etkilemektedir.

Erzincan ilin sanayi işletmeleri personel verilerine göre ölçeklendirildiğinde; %76,4'lık kısmı mikro, %20,6'lık kısmı küçük, %2,2'lik kısmı orta ve %0,7'lik kısmı büyük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Erzincan ili sanayi sektörünü kalifiye personel, OKS'lerde düşük kapasite ve alt yapı sorunları, coğrafi konumu itibariyle pazarlara olan uzaklığı, nitelikli personelin göç etmesi, ulaşım sektöründeki eksiklikler, işletmelerin küçük ölçekli olması gibi etkenler olumsuz yönde etkilemektedir.

Erzurum ili sanayi işletmelerinin çalışan personel sayılarına göre; %69,5'lik kısmını mikro, %24,7'lik kısmını küçük, %5,3'lik kısmını orta ve %0,6'lik kısmını büyük ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. İlin mevcut sanayi durumu; nitelikli personel eksikliği, ulaşım faktörleri, teşviklerin yetersizliği, altyapı sorunları, iklim koşulları, Ar-Ge çalışmalarının geliştirilmemesi, firma işbirliği faaliyetlerinin azlığı, il ve bölgede yatırımcılar için bilgi altyapısının oluşturulmaması gibi konularda yapılacak çalışmalar ile geliştirilebilir (STB, 2019).

İşetme ve istihdam gibi benzer faktörler açısından bakıldığı zaman sanayi envanteri, TRA bölge toplamaları içerisinde TRA1 Düzey 2 Bölgesinin sanayi envanter oranının çok az olduğu görülmektedir. Bu kapsamda teşvik sisteminin bölge illerine sağlayacağı avantajlara rağmen bölgeye istenilen düzeyde teşvik desteği verilememiştir. Bölge illerinden Erzurum ili 2001-2017 yılları arası 376 teşvikli yatırımın gerçekleştirildiği, 16 yılda 2,7 milyarlık harcamanın gerçekleştirildiği ve teşvikli yatırımlar toplamında bölgesel yatırımların oranı ise yüzde 24,2 olduğu görülmektedir. 2017-2019 yılları arası bölgede 3 adet yabancı, 166 yerli toplamda 169 belgenin yatırım değeri 1,364 milyon TL'dir. Bu yatırımlar sayesinde 3 yıl içerisinde toplamda 6068 kişi istihdam edilmiştir. Bu kapsamda, bölgenin ulusal veya uluslararası yatırım açısından yatırımcıların ilgisini çekmekte yetersiz kaldığı görülmektedir.

Tablo 3.9. 2017-2019 Tarihleri Arasında Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeleri

	Sermaye Türü	Belge Adedi	Sabit Yatırım (Milyon TL)	İstihdam
Türkiye	Yabancı Sermaye	877	153.832	53.431
	Yerli Sermaye	15.535	275.222	552.840
Erzurum	Yabancı Sermaye	2	9	0
	Yerli Sermaye	92	858	3.958
Erzincan	Yabancı Sermaye	1	4	5
	Yerli Sermaye	58	384	1.997
Bayburt	Yerli Sermaye	16	109	108

Kaynak: Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2019

TRA1 Düzey 2 Bölgesi illerinde sanayi faaliyetleri genellikle iç pazara yönelik olan talepleri karşılamak adına üretim yapmaktadır. 2018 yılı içerisinde bölgede gerçekleştirilen dış ticaret faaliyetleri 3.569,15 \$ olup, bu miktar ülkemizin dış ticaret oranının yaklaşık 0,028'lik kısmını oluşturmaktadır. Bu oranlara bakılarak TRA1 Düzey 2 Bölgesi illeri dışa açılım oranlarının düşük olduğu, illerin bu konularda büyüme ve gelişim gösteremedikleri görülmektedir. Bölgede; ekonomi, sanayi ve ticaret alanlarında deneyim eksikliği ve bilgi yetersizliği görülmekte olup, danışman destek eksikliği, yabancı yatırımcı istememe, taşıma giderleri, finansman açısından yeterli kaynak desteğinin olmayışı gibi sorunlarda bölgede ticari faaliyetlerin gelişmesine engel teşkil eden sorunların başında gelmektedir (KUDAKA, 2013: 227-239).

Tablo 3.10. 2018-2019 İllere Göre İhracat Verileri

İLLERE GÖRE İHRACAT (*) - BİN DOLAR				
İL PLAKA NO		OCAK - AĞUSTOS		
		İHRACAT DEĞERİ		
		2018	2019	% DEĞ.
24	ERZİNCAN	7.997	10.461	30,8
25	ERZURUM	9.076	15.843	74,6
69	BAYBURT	753	300	-60,1
	GENEL TOPLAM	17.825	26.604	49,2

Kaynak: TÜİK (g), 2019.

Bölgede, imalat sanayinde katma değeri düşük olan ürünlerin üretilmesi, ürün yelpazesinin çeşitlenememiş olması, OSB ve KSS’lerdeki altyapı yetersizlikleri, sanayi geçmişi olan eğitilmiş ve nitelikli iş gücü yetersizliği, ulusal veya uluslararası kalite standartlarında üretimin yapılamaması, pazarlama faaliyetlerine gerekli önem verilemeyerek yeterli kaynağın ayrılamaması gibi temel sıkıntılar bölge imalat sanayisinin önündeki temel engellerdir. Diğer taraftan; coğrafi konum, iklim koşullarının olumsuzluğu, bölgenin pazar sorunu, bölgedeki ham madde çeşit ve miktarının sınırlılığı, kişi başına gelirin düşük olması, bölgesel ve yerel pazarların yeterince güçlü olmaması gibi nedenler bölgeye istenilen düzeyde sanayi alanında yatırımın çekilememesine engel olmaktadır (DPT, 2000).

Bölge imalat sanayi teknolojik açıdan incelendiği zaman, mevcut durumun düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bölge işletmeleri düşük teknolojiye sahip işletmelerdir. Bu açıdan bölge işletmelerinin ölçekleri küçük olmakla birlikte verimliliklerinin de az olduğu görülmektedir. TRA1 Düzey 2 Bölgesinde faaliyette bulunan işletmelerin teknolojik yeniliklerin gerisinde kalması, Ar-Ge çalışmaları yeterli düzeyde olmamasına neden olmaktadır. Ar-Ge faaliyetlerine hız kazandırılması ve teknolojik gelişmelerin yakından takip edilmesi, işletmelerin ticari faaliyetlerinde verimliliğin artmasında ve bölge ekonomisinin gelişmesinde büyük bir rol oynayacaktır (KUDAKA, 2013: 243).

26 Şubat 2016 tarihli Resmî Gazete ’de “Ar-Ge Reform Paketi” ile Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerini geliştirip destekleyecek düzenlemeler yapılmış olup, bu düzenlemelerle katma değeri yüksek teknolojik ürünler üretilmesi hedeflenmektedir. Yapılan düzenlemelerle beraber Tasarım Merkezleri de mevzuattaki yerini almıştır. Ülke genelinde toplamda 346 Tasarım Merkezi bulunmakta olup, bölge illerinden sadece Erzincan ilinde 2 adet tasarım merkezi bulunmaktadır (STB, 2019).

Türk Patent Enstitüsü’nün 2018 yılı verilerine bakıldığında zaman ülke toplam yapılan patent başvurusunun %0,50’lik kısmının bölgeden yapıldığı görülmektedir. Yapılan başvuru sayısına göre iller içerisinde Erzurum ili 35 adet başvuru ile 19., Bayburt ili 1 başvuru ile 42., Erzincan ilinde başvuru olmamakla beraber 43. sırada yer almaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARETE ETKİ EDEN VE YÖN VEREN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ

4.1. ÇALIŞMANIN AMACI, HEDEFLERİ VE ÖNEMİ

Teknolojik imkânlarının gelişmesiyle küreselleşme ve globalleşme kelimeleri sıkça duyduğumuz kavramlar haline gelmiştir. Özellikle gelişim açısından hızlı ilerleme kaydedildiği günümüzde ülke ekonomilerinde yaşanan değişimler dış ticaretle uğraşan işletmeleri yakından ilgilendirmektedir. Yaşanan bu gelişim ve değişimler kapsamında dış ticareti etkileyen ve yön veren faktörler olduğu görülmektedir. Dünya işletmeleri ticari faaliyetlerini etkileyen bu faktörleri tespit ederek yaşanan hızlı değişime kendilerini adapte etmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda TRA1 Düzey 2 Bölgesini oluşturan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde dış ticareti etkileyen ve yön veren faktörlerin belirlenmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Çalışmayla bölge illerinde dış ticaret alanında faaliyette bulunan işletmelere yabancı sermaye faktörü, faiz, döviz kuru, ulaştırma, vergi, tarife dışı engeller, serbest bölgeler, ticaret reformları, gelir, iklim şartları, lojistik hizmetler, kalifiye insan gücü ve teşvikler gibi konularda bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda bölgenin mevcut dış ticaret durumu analiz edilerek görülen veya görülmesi muhtemel sorunlara karşın çözüm önerileri sunulmuştur.

Bölgeyi oluşturan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde sanayileşme, ekonomik büyüme ve kalkına gibi konularda yaşanacak gelişmelerde dış ticaretin etkisi oldukça fazladır. Bölgede gelir artışının olması, bölgeye teknoloji transferinin hızlanması, bölgede nitelikli iş göçünün artması ve kamu harcamalarının bölgede fazlalaşması gibi konularda dış ticaret faaliyetlerinin rolü yadsınamayacak kadar fazladır.

Bu kapsamda, bölgede işsizliğin azalarak istihdamın artması, refah seviyesinin yükselmesi, yaşam kalitesinin artırılması gibi konularda yaşanacak değişimler, bölgede dış ticaret faaliyetinde bulunan işletmelerin gelişim ve değişimleriyle doğru orantılı olacaktır. Bu açıdan bölge işletmelerinin dış ticaret faaliyetini etkileyen ve yön veren

faktörlerin tespiti iyi yapılması, bölge ve bölge işletmelerinin geleceği adına önem arz etmektedir.

4.2. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

4.2.1. Çalışmanın Evreni, Örneklemi, Veri Toplama Aracı

Araştırmanın evrenini TRA1 Düzey 2 Bölge İlleri Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde dış ticaret alanında faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. DAİB verilerine göre 2019 yılında Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde ticaret faaliyetlerinde bulunan kayıtlı işletme sayısı 224'tür. İlleri ticaret ve sanayi odaları verilerine göre kayıtlı işletmeler içerisinde aktif olarak Erzurum ilinde 60, Erzincan ilinde 7 ve Bayburt ilinde 1 firma ihracat faaliyetinde bulunmaktadır.

Çalışmada veri derleme ve analiz yöntemi olarak Bulanık Bilişsel Haritalama Tekniği kullanılmıştır. Bilişsel Haritalama Modeli birçok bağlantı ve birimden oluşan kompleks sistem olarak nitelendirilmektedir. Yapılan araştırma Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmada bölge illerinde dış ticarete etki eden ve yön veren faktörler ve bu faktörlerin etki dereceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bölge illerinde aktif olarak dış ticaret faaliyetlerinde bulunan toplamda 68 firmadan il bazında %33 oran kullanılarak 23 katılımcı firma sayısı belirlenmiş olup, bu firmalar çalışmamızın örneklemi oluşturmaktadır. Firma tespitinde özellikle dış ticaretteki ciro verileri incelenerek seçim yapılmıştır. Erzurum ilinden 18, Erzincan ilinden 4 ve Bayburt ilinden ise 1 firma ile Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi ile veri derlemesi yapılmıştır.

4.2.2. Bilişsel Haritalama Yöntemi

Bulanık bilişsel haritalama Euler'in 1736 yılında formülüne ettiği Grafik Teorisinden gelmektedir (Biggs ve ark. 1976). Bu teori birçok matematikçi tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu teori gözlemsel verilerde yapısal değerlendirmelerin yapılabilmesi adına Harary ve arkadaşları tarafından 1965 yılında kullanılan yöntemler arasına "digraph" adı verilerek katılmıştır. Çalışmadaki gözlemsel veriler TRA1 Düzey 2 illerinde dış ticaret faaliyetinde bulunan firmalardan elde edilmiştir. Bu haritalama sistemi Antropolojistiler tarafından sosyal yapılar arasında mevcut durumdaki

farklılıkları tespit etmede kullanılmıştır (Hage ve Harary, 1983). Grafiklerin antropologların gözlemleri olmaktan çıkıp insanların algılayış grafiği olarak görülüp ve bilişsel haritalama olarak adlandırılması 1976 yılında Robert Axelrod tarafından gerçekleştirilmiştir. Axelrod insanlar tarafından belirlenmiş olan değişkenler arasındaki nedensel bağların grafiğe aktarımını sağlamıştır (Axelrod, 1976). Bilişsel haritalar yapılan çalışmalarda sistemlerin anlaşılması, yorumlanması ve karar alma aşamalarında kullanılmaktadır. Kosko 1986'da Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemini sinir ağları açısından simülasyon ve analiz edilebilirliğini sağlamıştır. Sinir ağları, bilişsel haritalar kullanılarak yapılan görüşmelerde taraflardan karmaşık olarak gelen verilerin açıklanması amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. Çalışmada Bulanık Bilişsel Haritalar ile TRA1 Düzey 2 illerinde dış ticaret faaliyetlerinde bulunan firmaları, dış ticaret açısından etkileyen ve yön veren faktörlerin neler olduğunu tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımda temel dayanak, gözlemcilerin önceden gözlem edilmiş olan dünyada kendilerine ait bilişsel modelleridir (Bauer 1975).

Bilişsel Haritalama modeli bağlantı sayısı fazla olan kompleks bir yapıdır. Bu sistemde birimler farklı davranışlar içerisinde olabildikleri için çok karmaşık bir yapıya sahip oldukları bilinmekte olup, birimlerin analiz edilmeleri güçtür. Kabul edilen istatistiksel yöntem, ifade ile kavram sayılarının daimî kategorize edilerek karşılaştırılmalarıdır (Palmquist ve ark. 1997). Haritalama yönteminde değişken sayısı (N) fazlalaştıkça haritalama sistemi o kadar karmaşık bir hal almaktadır. Grafik teorisinde matris cebiri fazlaca indeks elde etmemize yardımcı olmaktadır. Haritalama yönteminde haritalar süre, konu uzunluğu, tecrübe ile doğru orantılıdır. Bilişsel haritalarda haritaların konuları ve görüşme yapılan aday farklılıkları sebebiyle haritalarda doğru sonuçlar yansıtamayabilir (Eden ve ark. 1992). Çalışma 2 kişilik ekip olarak yapılmakla birlikte her görüşme yapılan adaya sorulan sorular, gösterilen örnek ve açıklamalar sabit olarak tutulmuştur. Grafik teorisi yöntemi haritalama sistemlerinin analizinde araştırmacılara destek olmaktadır. Bilişsel haritalama sistemlerinde yoğunluk (D), bir bağlantı indeksi olarak görülmektedir.

$$D = \frac{C}{N \times (N - 1)} \text{ veya } D = \frac{C}{N^2}$$

Eşitliklerinde (C) bağlantı ve (N) değişken sayısı arasında maksimum bağlantı sayısı oranı da yoğunluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilişsel haritalarda analiz en iyi verici, alıcı ve iletili değişkenlerin bulunmasıyla hesaplanabilir (Harary ve ark. 1965). Değişkenler sırayla verici od (V_i) ve alıcı derecelerine id (V_i) göre tanımlanmaktadır. Vericilik derecesinin bulunması komşuluk matrisindeki değişkenlerin mutlak değerlerinin satır toplamalarının bulunmasına bağlıdır.

$$od(V_i) = \sum_{k=1}^x \bar{a}_{ik}$$

Alicılık derecesinin karşılığı komşuluk matrisindeki değişkenlerin mutlak değerlerinin sütun toplamının elde edilmesiyle bulunur.

$$id(V_i) = \sum_{k=1}^x \bar{a}_{ki}$$

Değişkenlerin merkeziyeti belirlenirken satır mutlak toplamı ile sütun mutlak toplamına bakılarak belirlenir. Değişkenlerin bilişsel haritalara yaptığı etkiyi belirlemek adına, değişken toplamının merkeziyet derecesi hesaplanmalıdır. Bir değişkenin merkeziyeti demek değişkenin toplam derecesi olarak da nitelendirilebilir (Harary ve ark. 1965):

$$C1 = td(V_1) = od(V_1) + id(V_1)$$

Bulanık Bilişsel Haritalar yönteminde haritaların ikili olarak değerlendirilmesinde bağlantılar ağırlık gösteriyorsa, değişkenler az bağlantılı olmalarına rağmen daha merkezi bir durumda oldukları anlaşılmaktadır (Kosko, 1986).

Verici değişkenler belirlenirken, satır mutlak toplamaları ile sütun mutlak toplamaları sıfır olan değişkenlere bakılır. Alıcı değişkenler ise satır mutlak toplamaları sıfır ve sütun mutlak toplamaları pozitif olarak bilinen değişkenler olarak belirlenmektedir. Diğer değişkenler, satır ile sütun mutlak toplamaları sıfır olmayan değişkenler bakılınca iletili değişkenler olarak adlandırılmaktadır (Bougon ve ark. 1977). Bilişsel haritalama yönteminde alıcı değişkenler toplamı komplekslik hesabında kullanılmaktadır. Alıcı değişkenlerin sayılarındaki fazlalık bilişsel haritaların sonuç ve beklentileri göstermektedir. Verici değişkenlere bakıldığı zaman, değişkenler yukarıdan aşağıya “formel hiyerarşik” sistemi yansıtmaktadır (Simon, 1996). Bilişsel haritalarda argümanlar iyi bir şekilde detaylandırılmadığı zaman tekdüze bir harita görülmektedir. Bilişsel Haritalama Yönteminin karışıklığı, alıcı ve verici oranı ile belirlenebilir.

Oranların büyüklüğü Bilişsel Haritaların karmaşıklığını yansıtmakta olup, fayda çıktısının fazlalığı az kontrol ile güçlü fonksiyon olarak görülmektedir. Hiyerarşi indeksi Bilişsel Haritaların yapısal ölçümlerinde kullanılan başka bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (MacDonald, 1983).

$$h = \frac{12}{(N-1)N(N+1)} \sum [od(V_1) - (\sum od(V_1))N]^2$$

Toplam değişken sayımız N ile temsil edilmektedir. H değerimiz 1 değerine eşit olduğu zaman haritamız hiyerarşik, 0 değerine eşit olduğu zaman ise demokratik olmaktadır. (Sandel, 1996).

4.2.3. Model Soyutlama: Bilişsel Haritaları Özetleyerek Bütünleştirme

Şu ana kadar yapılan analizler ile indeks karşılaştırma ve bir değişkenin harita sistemine olan katkısının ne olduğu incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar ve analizle ile haritalamanın nasıl bütünsel olarak anlaşılacağı belirtilmemiştir. Haritalama yönteminde değişken sayısı fazla olan haritalar karmaşık olmakla birlikte anlaşılması da güçleşmiştir. Yapılan analizlerde genellikle bir düzine değişken kullanılmaktadır (Buede ve Ferrel, 1993). Haritalama yönteminde oluşan karmaşıklığı gidermenin en iyi yöntemi haritaları basitleştirmek olacaktır. Haritaları basitleştirme yolunda ilkin en etkili yöntem olan harita yoğunlaştırma kullanılmaktadır.

Yoğunlaştırma tekniği çizgilerle bağlantılı bir grup değişkeni barındıran basit birimlerle değiştirilmesiyle oluşmaktadır (Harary ve ark. 1965). Yoğunlaştırma yönteminde değişken grubu değiştirildiğinde, alt gruplarla olan bağlantıları korunmaktadır. İkinci etapta ise ana etken alt grafikler üzerinde karar vermenin nasıl olacağıdır.

Karar verilecek süreçte önümüze nicel ve nitel kümeleme olmak üzere iki yol çıkmaktadır. Nitel kümeleme yönteminde değişkenler sınıflandırılarak daha geniş tanımlanmış değerlerle gösterilmektedir.

A komşuluk matrisinde yeniden düzenlenme yoluna gidilirse alt grafik ve komşuluk matrisleri şeklin köşegeni boyunca sıralandığı görülecektir.

$$\begin{array}{ccccccc}
 A = & S_1 & \dots & \dots & \dots & \epsilon & \\
 & & & & & & \\
 & \dots & S_2 & \dots & \dots & \dots & \\
 & \dots & \dots & \vdots & \dots & \dots & \\
 & \dots & \dots & \dots & \vdots & \dots & \\
 & \epsilon & \dots & \dots & \dots & S_N &
 \end{array}$$

Düzenleme sonucunda alt matris hariç diğer elemanlar sıfır olarak sonuçlanarak ayrışabilir hale gelecektir. Fakat birkaç değerın sıfırdan farklı olduğu görölüyorsa matris yaklaşık olarak ayrılmıştır. Yaklaşık ayrışık sistem değişkenleri alt sistemlerde birbirlerini oldukça etkilemekte olup, alt sistemde bulunan diğer değişkenlere minimal etki etmektedirler. Kısa süreli olan görelı eşitliklerde sistem değişkenleri yukarı yönlü hareket ederek sistemim tam eşitlik içerisinde çalışmasını sağlarlar. Uzun dönemde bu durum her alt sistemin görelı eşitliği sürdürmeye çalışması ile devam etmektedir. ϵ değeri ne kadar küçük olursa bilişsel haritalarda tam haritaya o kadar yaklaşımış demektir. Yaklaşık ayrışık varsayımı normalde geçerliliğini korumaktadır. Bunun sebebi sosyal sistemlerde değişkenlerin diğer değişkenlerle olan bağlantısının her zaman eşit alamayacağıdır (Simon, 1996).

Bilişsel Haritalama Sisteminde alt sistem değişkenler tercihinde kullanıldığı görölmektedir. Kümeleme modeli bağıllık dereceleri fazla olan değişkenler ile kümeleme arası ve zayıf bağlantıların alt sistemlere dahil edilmesinde izin veren büyük bir etkendir (Cossette ve Audet, 1992). Kümeleme analiz teknikleri birbirlerini genelde içine almazlar. Dahili gruplara bakıldığı zaman değişkenlerin farklı gruplardaki kollarından dolayı yinelenen değişkenler dahili gruplamada önem arz ettiği görölmektedir. Karmaşık sistemlerin özelliklerinden birisi olan hiyerarşiyi kümeleme göstermektedir (Simon, 1996). Hiyerarşi indeksi hiyerarşinin kaynağı temsil etmektedir. İkincil grafik yeni basitleştirilmiş sistem olarak nitelendirilmektedir. İkincil grafiği çizildiği zaman, bilişsel haritaları da çizilerek nedensel ilişki sinyali de yansıtılmış olur.

4.2.4. Sinir Ağları Simülasyonları ve BBH Yöntemiyle Yapılan Çalışma Örnekleri

Bilişsel haritalar grafik teorisi ile komşuluk metrisine dönüşmesi sağlanır (Harary ve ark. 1965). Değişkenler örneğin kurumsallaşması dikey eksen ve örneğin yüksek maliyetler yatay eksen kare matris oluştururlar. Matris oluşturan değerler bilişsel haritaları temel almaktadırlar. Bulanık bilişsel haritaların kullanım açısından semantik ağların gösteriminde kullanılmaktadır. Bulanık bilişsel haritalar insanların deneysel işlemlerinin gösterimde de kullanılan bir metod olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulanık bilişsel haritaların en avantajlı yönü geri besleme yönünün olmasıdır (Kosko, 1992). Kosko Axelrod'un bilişsel haritalama yöntemine gerçel sayılarla fonksiyonlar uygulayıp değiştirerek yönteme 1986 yılında "Bulanık Bilişsel Harita" adını vermiştir. Bulanık bilişsel haritalama yöntemi geri bildirimli nedensel sonuç elde etmeye olanak tanıyan sistemlerdir (Kosko, 1987).

Çalışmada Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinin oluşturduğu TRA1 Düzey 2 Bölgesinin dış ticaretine etki eden ve yön veren faktörlerin bölgede dış ticaret alanında faaliyette bulunan firmaların görüşleri alınarak belirlenmesinde Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi tercih edilerek kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS ve Excel programları ile sinir ağları simülasyonları tercih edilmiştir. Analiz sonuçlarında Bulanık Bilişsel Haritalardan elde edilen verilerle beraber görüşmelerimizde edinilen gözlemlerden de yararlanılmıştır.

Özesmi, Çoban ve Seçme (2006), Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemiyle Türk Otomotiv sanayinde firma stratejileri konulu çalışmada, Türk otomotiv sanayinde faaliyette bulunan, üretim ve pazar payında oran olarak en iyi iki firmanın kar ve piyasa payı artırma amacıyla stratejik tercihlerinin tespiti Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi ile yapılmaya çalışılmıştır.

Analizler sonucunda elde edilen verilerde; A firmasının değişken ve bağlantı sayısı bakımından B firmasında daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, A firmasının B firmasından stratejik olarak daha iyi davrandığı belirlenmiştir. Yoğunluk ve hiyerarşi bakımından A firması B firmasından daha hiyerarşik ve yoğun olduğu belirtilmiştir.

Tablo 4.1. Sosyal Bilişsel Haritaların İndeks Değerleri

	A Firma Sos. Haritası	B Firma Sos. Haritası	Sosyal Harita
Örnekleme sayısı (n)	13	13	26
Değişken sayısı (N)	63,00	64,00	78,00
Verici Değişken Sayısı (od)	18,00	22,00	22,00
Alıcı değişken Sayısı (İd)	1,00	1,00	0,00
İletici Değişken Sayısı (td)	44,00	41,00	56,00
Alıcı/Verici Oranı	0,06	0,05	0,00
Bağlantı Sayısı (C)	316,00	236,00	444,00
Bağlantı Değişken Sayısı	5,02	3,69	5,69
Yoğunluk (d)	0,08	0,08	0,07
Hiyerarşi (h)	0,15	0,08	0,19

Özesmi (2000), Barajdan etkilenen yerel halkın yeniden yerleşim ile ilgili taleplerinin Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi ile belirlenmesi konulu çalışmada, baraj yapımı öncesi ve sonrasında halkın refah seviyesinin yükselmesinde etkili olacak değişkenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Simülasyonlar, refah seviyesini en çok artıracak politika seçenekleri belirlemek için kümülatif sosyal bilişsel haritalardan yararlanılmıştır. Yolların inşası, iş olanakları, kınama değerinin avans ödemesi ve okullar insanların gelirini ve refahını arttırmada en fazla etkiye sahip olan merkezi değişkenler olarak belirlenmiştir. Değişkenlerin sinerjik etkileri, farklı politikaların uygulanmasının halkın refah seviyesinde kümülatif olmakla beraber artan bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Tablo 4.2.Yusufeli'nin bireysel bilişsel haritalarının Türkiye'deki Kızılırmak Deltası'na göre yapısal göstergeleri.

	Bireysel Bilişsel Harita Ortalaması (n = 31)	SD	Sosyal Bilişsel Harita (n=31)	Bireysel Bilişsel Harita Ortalaması (n = 13)	SD	Sosyal Bilişsel Harita (n = 13)
Değişken Sayısı	19	7	136	24.2	5.7	97
Verici Değişken Sayısı	7.0	4.3	27	9.1	3.2	24
Alıcı Değişken Sayısı	3.0	2.4	9	1.6	1.1	2
Sıradan Değişken Sayısı	8.9	3.3	100	13.5	6.5	71
Bağlantı Sayısı	28.3	10.6	616	43.6	17.6	360
Bağlantı/Değişken	1.64	0.95	4.616	1.76	0.51	3.711
Yoğunluk	0.112	0.109	0.033	0.078	0.022	0.038
Hiyerarşi	0.082	0.135	0.026	0.025	0.014	0.000

Çoban ve Seçme (2004), Özelleştirmenin sosyo-ekonomik manipülasyonu- Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemiyle Firma Ölçeğinde bir analiz konulu çalışmada, 2002 yılı özelleştirme portföyüne dahil edilen Nevşehir İçki Fabrikasında çalışanların düşünce ve beklentileri göz önüne alınarak özelleştirmenin sosyo-ekonomik etkileri Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi ile analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.3. Sosyal Bilişsel Haritaların İndeks Değerleri

	Memur İlgı Grubu	İşçi İlgı Grubu	Sosyal Harita
Örneklem Sayısı	14	14	28
Değişken Sayısı	47	48	65
Bağlantı Sayısı	218	128	256
Bağlantı/Değişken	4,64	2,67	3,94
Verici Değişken	1	1	1
Alıcı Değişken	17	18	15
İletici Değişken Sayısı	47	27	49
Alıcı/Verici Oranı	17	18	15
Yoğunluk	0,05	0,06	0,06
Hiyerarşi	0,04	0,10	0,14

Memur ilgi grubuyla alakalı indeks değerinin 0.04, işçi ilgi grubuyla alakalı yoğunluk değerinin 0.10 olduğu tespit edilmiş olup, iki gruba ait değerlerin anlamlı olmadığı ve İndeks değerleri karşılaştırılarak analiz edildiği zaman, memur grubuna ait değişkenler arası etkileşimin fazla, işçi grubuna ait sosyal haritanın yoğunluk değerinin yüksek olarak tespit edildiği belirtilmektedir.

4.3. VERİLERİN DERLENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Öncelikle TRA1 Düzey 2 Bölge illerinde ticari alanda faaliyetlerini sürdüren firmaların listesi hazırlanmıştır. Bulanık Bilişsel Haritalama yöntemi yapılabilmesi amacıyla firmalardan telefonla randevu talep edilmiştir. Yapılan randevu taleplerinde çalışmanın amacı, içeriği ve Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi hakkında kısa bilgiler verilerek randevu alma işlemi gerçekleştirilmiştir.

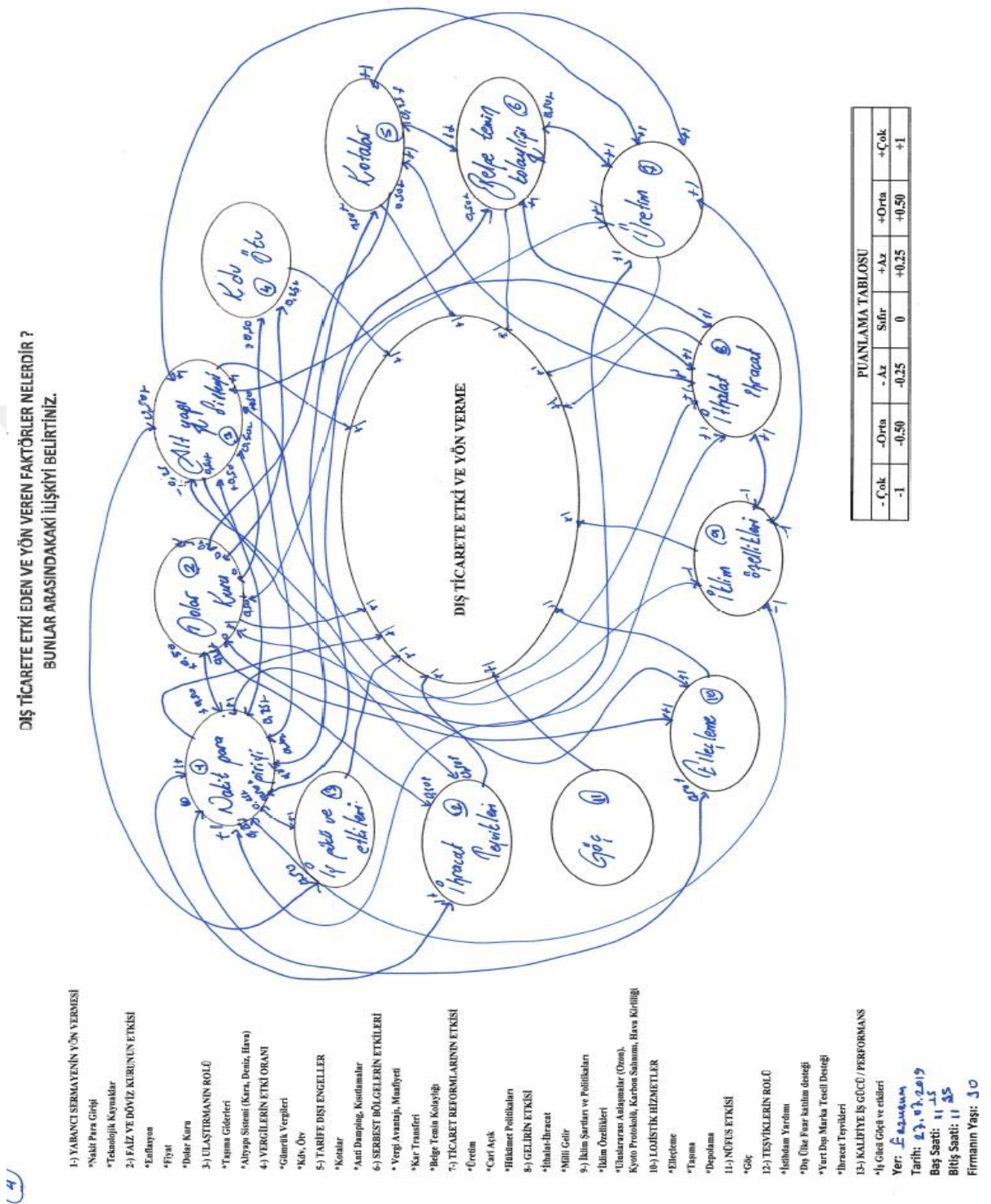
Görüşme talep edilen firmalarla görüşmeye başlamadan önce dış ticaret alanında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bölge illerinin dış ticaret faaliyetine etki eden ve yön

veren faktörlerin neler olabileceği konusunda hazırlanan bilişsel haritalarla konu hakkında kendilerine bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Veri toplama aşamasının ilk etabını hazırlanan Bulanık Bilişsel Haritalar oluşturmaktadır. Hazırlanan haritalarda teorik bilgilere yer verilmeyerek nesnelliğe özen gösterilmiştir. TRA1 Düzey 2 illerinin (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) dış ticaretine etki eden ve yön veren faktörlerin belirlenebilmesi açısından firmalara yöneltilecek 13 ana başlık altında toplamda 31 etken bilişsel haritalara aktarılmıştır. Görüşme ayarlanan firmalara sorulacak sorunun “Firmaların dış ticaretlerini etkileyen ve yön veren faktörler nelerdir?” olması konusunda karar verilmiştir. Dış ticarete etki eden faktörler seçilerek görüşme yapılan firmalara düşüncelerini istedikleri gibi açıklama olanağı sağlanmıştır.

Görüşme yapılan firmalara Bulanık Bilişsel Haritalama Yönteminin nasıl yapıldığını kavratmak amacıyla daha önceden farklı bir konuda yapılan örnek bir harita gösterilmiştir. Örnek harita açıklanarak, kişilere bilişsel haritalamanın çizimine geçilmesi için önem arz eden “Dış ticarete etki eden ve yön veren faktörler nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Yöneltilen bu soruya verilen cevaplar 50 X 35 cm'lik kâğıt üzerine aktarılmıştır. Görüşme yapılan firmalarda tüm veri listeleme işlemi bitirilerek eklenecek herhangi bir şey kalmadığı belirlendikten sonra, firmalardan değişkenler arasındaki bağlantıları puanlama sistemiyle ilişkilendirmeleri istenmiştir. Firmalardan tercihlerini “-1,-0.50,-0.25, 0, +0.25, +0.50, +1” (-çok, -orta, -az, sıfır, +az, +orta, +çok) (-1,1) aralığındaki verilerle değerlendirmeleri talebinde bulunulmuştur.

Bilişsel haritalama yöntemi metin analizi, kodlama veya anket gibi metotlarda kullanılan belirlenmiş sorular kapsamında yönlendirme ve sınırlama yapılmadan düşüncelerin serbestçe aktarılabilirdiği bir yöntemdir. Anket tekniği daha çok hipotez amaçlı olup, sorunları belirlemede yeterlilik gösterememektedir. Buna karşın Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi diğer yöntemlere göre daha şeffaf ve açık olma özelliği göstermektedir. Kullanılan bu yöntemde katılımcılar sıkılmadan çizim işlemi yaparak çalışmalarını gerçekleştirmektedirler. Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi neden-sonuç ilişkileri ile konunun tüm açıdan ele alınmasında katılımcıya tam manasıyla yardımcı olmaktadır. Değişkenlerin karşılaştırılmasında Bilişsel Haritalama Yöntemi katılımcılar arasındaki algılayış farklılıklarını da ortaya koymaktadır.

Kullanılan haritalar incelendiği zaman ilk etapta verilen değişkenlerin sıralandığı görülmektedir. İkinci etapta katılımcılara eklemek istedikleri başka değişkenler olup olmadığı sorularak eklenmesi istenmiştir. Katılımcılar, değişkenler arası ilişkilendirme işlemine başladıklarında değişkenler arası bağlantıları daireler arasında çizdikleri oklar, kullandıkları -/+ işaretleri ve puan verileri ile belirleyip ilişkilendirmeyi tamamlamışlardır. Haritalama işlemi yapılırken katılımcıları etkilememeye özen gösterilmiştir. Yapılan görüşmeler ortalama 35 dakika (en az 25, en çok 45 dakika) sürmüştür. Görüşmeler, katılımcıların ekleme veya çıkarma işlemleri bitmesi ile sonlandırılmıştır.

Görüşme yapılan firmalarda, firma yetkililerinin dış ticaretle ilgili olduğu varsayılan maksimum 31 faktörü belirttikleri, bir kısmının bu faktörlerden bazılarını önemsiz gördükleri için “dış ticarete etki eden faktörler” arasına eklemedikleri görülmüştür. 13 ana başlık altındaki faktörlerden hangisi firma için daha önemli ise firma yetkilisi o alt başlığı kendisi seçerek tercihte bulunmuştur. Tercih konusunda firma yetkilisine herhangi bir müdahale ve yönlendirme yapılmamıştır. Muhtemel etili faktörlerin neler olduğu hatırlatılmış, sonrasında da eğer varsa başka faktörleri de ekleyebileceği belirtilmiştir.

4.4. ANALİZ VE BULGULAR

Tablo 4.4. Sosyal Bilişsel Haritalar için İndeks Değerleri

	Sosyal Harita
Maksimum Değişken Sayısı (N)	31
Ortalama Bağlantı Sayısı (C)	86
Bağlantı/Değişken (C/N)	2,77
Verici Değişken Sayısı (Od)	0
Alıcı Değişken Sayısı (İd)	1
İletici Değişken Sayısı (td)	30
Yoğunluk (D)	0,09

Tablo 4.4’de Bulanık Bilişsel Haritaların üst üste toplanmasıyla elde edilen indeks değerleri verilmiştir. Haritalarda maksimum değişken sayısının (N) 31 olduğu görülmektedir. Bulanık Bilişsel Haritalardan elde edilen ortalama bağlantı sayısı (C)

86'dır. Firma yetkilileri dış ticareti etkileme ve yön verme konusunda faktörler ile soru arasında ortalama 86 ilişki olduğunu (daha fazla- daha az olduğunu düşünenler olmakla birlikte) düşünmektedirler. Değişkenlerin her birine düşen bağlantı sayısının da 2,77 olduğu verilerden hesaplanmıştır. Değişkenleri etkilemeyen değişken sayısının ise sıfır olduğu görülmektedir. Değişkenlerden etkilenip onları etkilemeyen değişken sayının (İd) 1 olduğu tabloda görülmektedir. Değişkenleri etkileyip onlardan etkilenen değişken sayısının da (td) 30 olduğu görülmektedir. Bilişsel Haritaların yoğunluk değeri de 0,09'dur.

Literatürde karşılaşılan diğer çalışmalarla 0,09 değeri mukayese edildiğinde oldukça anlamlı bir değeri ifade etmektedir. Diğer çalışmalardaki değerler Tablo 4.6'da gösterilmiştir. Ayrıca 0,09 değeri C/N^2 'den hareketle hesaplanmakta olup, bağlantı sayısı ile değişken sayısı arasındaki maksimum bağlantı sayısı oranını ifade etmekle birlikte değişkenlerin ana konuya odak boyutunu veya ne düzeyde yoğunlaştığını temsil etmektedir. Bu kapsamda, her bir değişken için yoğunlaşma oranı %9 civarındadır. Bu değer başka çalışmalardaki değerlere yakın bir değerdir. Bu yönüyle değişkenin ilgili konuyu açıklamada yeterince yoğunlaştığı anlamına gelmektedir.

Bulanık Bilişsel Haritalarda önem arz eden başka bir etken de faktörlerin haritalardaki etki oranlarını tespit eden merkeziyet derecesidir. Merkeziyet derecesi en yüksek olan değişken, en önemli değişken olarak nitelendirilmektedir. (Özesmi ve Diğerleri, 2003). Haritalar incelendiği zaman merkeziyet derecesi bakımından ilk on değişken Tablo 4.5.'de gösterilmiştir.

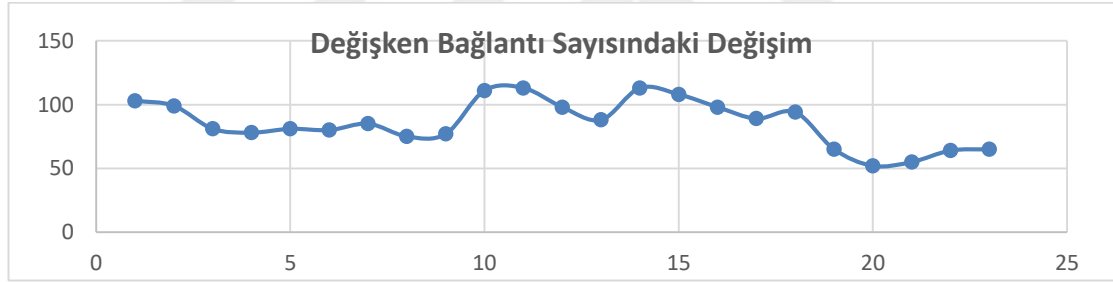
Tablo 4.5. 10 Değişkenin Merkeziyet Dereceleri

Sıra	Değişken	Alıcılık Derecesi	Vericilik Derecesi	Merkeziyet
1	Göç	8,9	0,9	9,8
2	İhracat Teşvikleri	9,1	0,4	9,5
3	Üretim	6	0,6	6,6
4	İthalat- İhracat	6	0,6	6,6
5	Alt Yapı Sistemi	5	0,7	5,7
6	Taşıma	4,6	0,6	5,2
7	İş Gücü Göçü ve Etkileri	4,2	1	5,2
8	Teknolojik Kaynaklar	4	0,6	4,6
9	Kotalar	3,5	0,7	4,2
10	İklim Özellikleri	3,3	0,6	3,9

Tablo 4.6. Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemiyle Daha Önce Yapılan Çalışmaların İndeks Değerleri ile bu çalışmanın mukayesesi

	Özesmi (1999)	Özesmi (2000)	Yalçın ve Seçme (2001)	Bakırcı ve Şentürk (2006)	Sarıgül (2019)
Değişken Sayısı (N)	19,70	24,22	21,43	38	31
Bağlantı Sayısı (C)	28,31	43,61	43,54	89	86
Bağlantı/Değişken (C/N)	1,64	1,76	2,07	2,34	2,77
Yoğunluk (D)	0,11	0,08	0,11	0,06	0,09

Yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen her bir harita, bir önceki haritalarla beraber değerlendirmeye alınarak toplam değişken sayısı belirlenip liste hazırlanmıştır. Değişkenlerin değerlendirmeye alınabilmeleri için listede kodlama yapılmıştır. Haritalama yönteminde yapılan görüşmelerin istenilen seviyede olup olmadığını anlamak için SPSS 23 ve Excel 2016 programları kullanılarak haritaların Doygunluk Analizi yapılmıştır. Haritalardan elde edilen veriler 23 kez analiz edilmiş olup, sonuçlar Şekil 4.2. de verilmiştir.

Şekil 4.2. Toplam haritalarda değişken sayısındaki değişim.

Yapılan toplam 23 görüşmede 113 farklı değişken tespit edilmiş olup, değişkenlerin artışında dalgalanma olduğu görülmüştür. Değişken sayısındaki artışın 14. haritadan sonra 1'e indiği görülmektedir. Değişken sayısındaki artış 1'e düştüğünde yeterli örneklem sayısının elde edildiği anlaşılmaktadır.

SPSS programında çoklu veri girişi analizi yapmak için Multiple Response analiz yöntemini kullanılmıştır. Analiz 23 Bulanık Bilişsel Haritamızdan elde edilen veriler ışığında yapılmıştır. Response Analiz yöntemi, çoklu yanıtın frekans analizini verdiği görülmektedir. Durum özeti değerlerine bakıldığında zaman yanıt veren kişi (N) sayısının 23 olduğu anlaşılmaktadır. Ses frekans kısımlarına bakıldığında zaman iki adet frekans kısmı olduğunu görmekteyiz. Bu kısımda dış ticareti etkileyen ve yön veren faktörlerin Bulanık

Bilişsel Haritalarda kaç kez tercih edildikleri verilmektedir. Bu açıdan bakıldığında zaman Nakit Para Girişinin 8, Teknolojik Kaynakların 15, Enflasyonun 11 kez tercih edildiği görülmektedir. Yüzdelik değerler kısmına bakıldığında zaman 31 adet dış ticareti etkileyen ve yön veren faktörün katılımcılar tarafından tercih edildikleri yüzdelik dilimleri verilmekte olup; Nakit Para Girişinin %2,5, Teknolojik Kaynakların %4,7, Enflasyonun ise %3,4'lük bir yüzdeye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4.7. Bilişsel Haritalarda Faktörlerin Çoklu Yanıt Analizi

Durum Özeti							
		Durumlar					
		Geçerli		Boş		Toplam	
		N	Yüzde	N	Yüzde	N	Yüzde
BBH		23	74,2%	8	25,8%	31	100,0%
		Tepkiler			Durum Yüzdesi		
		N	Yüzde				
BBH	NAKİT PARA GİRİŞİ	8	2,5%		34,8%		
	TEKNOLOJİK KAYNAKLAR	15	4,7%		65,2%		
	ENFLASYON	11	3,4%		47,8%		
	FİYAT	1	0,3%		4,3%		
	DOLAR KURU	11	3,4%		47,8%		
	TAŞIMA GİDERLERİ	6	1,9%		26,1%		
	ALTYAPI SİSTEMİ (Kara, Deniz, Hava)	17	5,3%		73,9%		
	GÜMRÜK VERGİLER	6	1,9%		26,1%		
	KDV, ÖTV	17	5,3%		73,9%		
	KOTALAR	17	5,3%		73,9%		
	ANTİ DAMPİNG, KISITLAMALAR	6	1,9%		26,1%		
	VERGİ AVANTAJI, MUAFİYET	14	4,3%		60,9%		
	KAR TRANSFERİ	4	1,2%		17,4%		
	BELGE TEMİN KOLAYLIĞI	5	1,6%		21,7%		
ÜRETİM	16	5,0%		69,6%			

Tablo 4.7. (Devamı)

CARİ AÇIK	2	0,6%	8,7%
HÜKÜMET POLİTİKALARI	5	1,6%	21,7%
İTHALAT, İHRACAT	16	5,0%	69,6%
MİLLİ GELİR	7	2,2%	30,4%
İKLİM ÖZELLİKLERİ	16	5,0%	69,6%
ULUSLARARASI ANLAŞMALAR	7	2,2%	30,4%
ELLEÇLEME	2	0,6%	8,7%
TAŞIMA	15	4,7%	65,2%
DEPOLAMA	6	1,9%	26,1%
GÖÇ	23	7,1%	100,0%
İSTİHDAM YARDIMI	10	3,1%	43,5%
DIŞ ÜLKE FUAR KATILIM DESTEĞİ	2	0,6%	8,7%
İHRACAT TEŞVİKLERİ	11	3,4%	47,8%
İŞ GÜCÜ GÖÇÜ VE ETKİLERİ	23	7,1%	100,0%
DIŞ TİCARETE ETKİ VE YÖN VERME	23	7,1%	100,0%
Toplam	322	100,0%	1400,0%

Merkeziyet derecesi en yüksek 10 faktöre göre değerlendirme yapıldığında şunları söylemek mümkündür;

Yapılan araştırma sonucu elde edilen verilere bakıldığı zaman göç faktörünün bölge dış ticareti üzerinde en etkili faktör olduğu görülmektedir. Bu faktör gelir dağılımı, emek, tüketim, üretim ve yatırım gibi konularda bölge ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Göç faktörünün bölgede uzun zaman etkili olması, bölge işletmelerinin nitelikli insan göçünden etkilenecek personel temininde sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır. Bu durum sonucunda işletmeler maliyet artışı, düşük kalitede üretim, pazar kaybı ve müşteri memnuniyetsizliği gibi olumsuz durumlarla karşılaşmaktadır.

Bölgede, sanayisinin gelişmemesi, teknolojik yenilikler ile üretim yapılamaması, işsizlik oranının yükselmesi, yatırım faaliyetlerinin az olması ve üretim bakımından

istenilen seviyeye gelinememesi gibi sorunların oluşması, bölge işletmelerinin teşviklerden yeteri kadar yararlanamadığının göstergesidir.

Bölgede, üretim faaliyetleri genellikle iç talebi karşılanmaya yöneliktir. Bu kapsamda, iç talebi karşılamaya çalışan işletmelerin dışa açılım oranı düşük kalmaktadır. Bu durum bölge işletmeleri küreselleşme konusunda gelişim gösterememesine neden olmaktadır.

Bölgenin coğrafi konumu itibariyle hammadde ve pazarlara yakın olmayışı, bölgede iklim koşullarının sert ve karasal olması, bölgenin dağlık bir alan sahip olması ve bölge altyapı sisteminin yeteri kadar gelişememesi gibi mevcut sorunlar, bölgeye yeni yatırımcıların gelmesini engellemektedir.

Bölgede, teknolojik gelişmelerin yakından takip edilerek işletmelere uygulanamamasından dolayı düşük kaliteli üretim yapılmaktadır. Düşük kalitede ürün, az sermaye ve yeni işletmelerin kurulamaması gibi etkenler bölgede üretimin artmasını engellemekte olup, bu durum bölge istihdam durumunu da olumsuz yönde etkilemektedir.

TRA1 Düzey 2 Bölgesi'nde faaliyette bulunan işletmeler az sermayeye sahip olup, öz kaynaklarıyla yatırım yapmaktadır. Bölge işletmelerinin az sermaye ile faaliyette bulunmaları, teknolojik yenilikleri yakından takip edememelerine, dolayısıyla yaşanan gelişim ve değişime ayak uyduramayarak yeni yatırımlar yapmalarına engel olduğu söylenebilir.

Bölge coğrafi konumu itibariyle karasal ve sert bir iklime sahiptir. İklim koşulları bölge üretim faaliyetlerinin çeşitlilik kazanmasını engellemektedir. Kış mevsiminin uzun ve zorlu geçmesi ulaştırma faaliyetlerini bölgede zorlaştırmaktadır. Üretim alanında zaman ve ulaştırma kavramları önemli etkenlerdir. Bu kapsamda, bölge işletmelerinin dış ticaret faaliyetleri; pazara olan uzaklık, ulaştırma maliyetleri, iklim koşulları ve ürün çeşit azlığı gibi sorunlar nedeniyle gelişim gösterememektedir.

Enerji bedeli ve vergi yükü etkenleri işletmeler için girdi maliyetlerindendir. Bu maliyetlerdeki artış işletmelerin rekabet edebilirlik durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etkenler açısından yapılacak düzenlemeler, birçok alanda sıkıntı yaşayan bölge işletmelerinin ihracat performansını olumlu yönde etkileyebilecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye ekonomisi büyüme hızı 1980 yılı itibariyle uygulamaya başlanılan liberalleşme politikaları ile artış göstermiştir. Ülke ekonomisinin gelişerek büyümesinde Dünya Ticaret Örgütü ile Gümrük Birliğine üye olununun etkisi oldukça fazladır. Gerçekleşen üyelikler, ülke ithalat ve ihracat faaliyetlerinde artış görülmesinde etkili olmuştur. Bu açıdan ilerleyen yıllarda ihracat faaliyetlerinin temelini oluşturan tarım ürünlerinin yerini sanayi ürünleri almaya başlamıştır.

Devletler yaptığı hibe, yardım ve teşvikler ile firmalara dış ticarete kolaylık sağlamayı ve onları dış ticaret faaliyetinde bulunmaları adına teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Devlet yardımları; ihracat faaliyetlerinin teşvik edilmesi, ihracat pazarlarının artırılması, uluslararası pazarda ülke payının artması ve işletmelerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilirlik güçlerinin yükselmesi gibi birçok konuda önem teşkil etmektedir. Devlet yardımlarının asıl amacı, işletmeler ve KOBİ'lere ihracat faaliyetlerinde destek olmak, karşılaştıkları sorunlarda onlara yardım etmek ve onların uluslararası piyasalarda rekabet güçlerini artırmaktır.

Bu kapsamda TRA1 Düzey 2 Bölgesi illerinde dış ticaret faaliyetinde bulunan firmaların ticari performanslarının artırılması, rekabet edebilirlik seviyelerinin yükseltilmesi açısından bölgede dış ticareti etkileyen ve yön veren faktörlerin tespitinin iyi yapılması gerekmektedir. Yapılan tespitler sonucu gözlemlenen sorunlara karşın çözüm önerileri sunulması bölge dış ticaretinin gelişimine katkı sağlayabilir.

TRA1 Düzey 2 Bölgesini Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri oluşturmaktadır. Türkiye İhracatçıları Meclisi 2018 yılı dış ticaret verilerine bakıldığı zaman ülke dış ticaret rakamının 163.532.568,55 \$ (1000\$) olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, bölge illerinin dış ticaret rakamlarının sırasıyla Erzurum ilinin 22.189,75 \$, Erzincan ilinin 11.140.,99 \$ ve Bayburt ilinin 1.230,01 \$ olduğu görülmektedir. 2018 yılı dış ticaret rakamları sonucu ülke illeri içerisinde Erzurum ili 75., Erzincan ili 78. ve Bayburt ili ise 84. sıradadır. Eldeki verilere bakıldığı zaman bölge illerinin ihracat performanslarının oldukça düşük olduğu görülmekle birlikte yeteri kadar ticari ivme kazanamadıkları söylenebilir. Bölgede ticari faaliyette bulunan işletmeler genellikle gıda, inşaat ve mobilya sektörü alanlarında faaliyetlerini sürdürmektedir. İşletmeler yılın ilk yarısında kış mevsiminin ağır oluşu, düşük gelir, talep azlığı, üretilen ürünlerde maliyetlerin yüksek oluşu gibi sebeplerden

dolayı yeteri kadar faaliyette bulunamamaktadır. Bölge dış ticari faaliyetlerini etkileyen ve yön veren faktörlerin tespiti, bölge illerinin mevcut dış ticaret durumlarının gelişimine büyük katkı sağlayabilecek niteliktedir.

Çalışmada, bölge dış ticaret faaliyetlerini etkileyen ve yön veren faktörlerin tespiti için işletmelerle Bulanık Bilişsel Haritalama yöntemi yapılmıştır. Bölgede 2019 yılı itibari ile dış ticaret alanında DAİB'e kayıtlı toplamda 224 ihracatçı firma bulunmaktadır. Bu firmaların 183'ü Erzurum ilinde, 34'ü Erzincan ilinde ve 7'si ise Bayburt ilinde faaliyette bulunmaktadır. Ancak bölge illerinde aktif dış ticaret faaliyetinde bulunan toplam 68 firma tespit edilmiştir. Bu işletmelerden il bazında %33'ü seçilerek katılımcı işletme sayısı belirlenmiştir. İşletmelerin tespitinde özellikle dış ticaret ciro verileri incelenerek seçim yapılmıştır.

Erzurum ilinden 18, Erzincan ilinden 4 ve Bayburt ilinden ise 1 işletme ile Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemi yapılmıştır. Seçilen bölge işletmelerinde yapılan haritalama işlemleri sonucu elde edilen veriler SPSS ve EXCEL programlarıyla analiz edilmiştir. Yapılan analizlerle bölge illerinde dış ticarete etki eden ve yön veren faktörler ve bu faktörlerin etki dereceleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan haritalama yönteminde bölge dış ticaretini etkileyen faktörler 13 ana başlık ve toplamda 31 madde halinde sıralanarak katılımcılar tarafından belirlenmiştir. Katılımcılar Bulanık Bilişsel Haritalarda tercihlerini bulundukları illerde dış ticarete etki eden ve yön veren faktörlere göre belirleyip haritalara aktarmıştır. Yapılan analizler sonucunda 23 bilişsel haritadan 14. haritada doygunluk seviyesine ulaşılmıştır. Elde edilen veriler neticesinde, dış ticarete etki eden ve yön veren faktörler sıralamasında en etkili ilk üç faktörün sırasıyla göç, ihracat teşvikleri ve üretim olduğu tespit edilmiştir.

Bu kapsamda, bölge illerinin dış ticaret faaliyetlerinde başarılı olmaları açısından öneriler geliştirilmiştir. Yapılan öneriler çalışmada önemli bulunan 10 faktöre göre belirlenmiş ve bu faktörler odağında yapılması öngörülenler, bireysel birikim ve firma görüşmelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda ifade edilmeye çalışılmıştır.

Bölgede büyük ölçekli sanayi yatırımlarının yapılması, iş ve istihdam olanaklarının artırılması, gelir düzeyinin yükseltilmesi, yatırım teşebbüslerinin bölgeye çekilmesi ve bölgeler arası gelir dağılımı dengesizliğinin giderilmesi gibi etkenlerde yaşanacak olumlu

gelişmeler, bölgeden nitelikli iş gücü göçünü engelleyerek bölge ticaretinin gelişimini hızlandıracaktır.

Bölgedeki sermaye yetersizliği girişimcilerin bölgeye gelmesini engellemektedir. Bölgede faaliyette bulunan işletmelerin destek ve hibelerden ulusal ve uluslararası alanda yararlanmaları için projeler hazırlanması gerekmektedir. Bu projeler, işletmelerin sermaye ihtiyaç teminini sağlayarak bölge dış ticaretinin gelişimine destek olabilir.

Bölge işletmeleri için tanıtım, modernizasyon ve altyapı gibi alanlarda sağlanan teşviklerden, bölge işletmelerinin eşit şekilde yararlanması sağlanmalıdır. İşletmelerin imkanlardan eşit yararlanması ürün çeşitliliğinin artmasına, üretim faaliyetlerinin gelişmesine ve işletmelerin dış ticarete rekabet edebilirlik seviyelerinin yükselmesine katkı sağlayacaktır.

Bölgede, ticari bilgi altyapısının oluşturulması, deneyimli personel sayısının artırılması, AR-GE çalışmalarının yapılması, yabancı yatırımcının bölgeye çekilmesi, ulaştırma sistemlerinin geliştirilmesi, finansman kaynaklarına erişimin kolaylaştırılması gibi konularda yapılacak çalışmalar bölge dış ticaret kapasitesini artıracaktır.

Bölge sanayisinin gelişmesi, bölgede ekonominin güçlenmesini dolayısıyla yeni iş imkanları oluşmasını sağlayacaktır. Bu durum bölge dış ticaret gelişimini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden bir olan nitelikli iş gücü göçünü engelleyerek bölge işletmelerinin dış ticaret faaliyetlerinin gelişimine destek olacaktır.

Bölgede yatırım aşamasında olan OSB ve KSS'lerinin hızlı bir şekilde tamamlanması, mevcut olanların ise iyileştirilmesi, ulaştırma sistemlerinin karma bir şekilde yapılarak taşıma giderlerinin işletmeler açısından daha uygun bir hale getirilmesi ve bölge işletmelerinin kendilerini geliştirerek uluslararası alanda rekabet güçlerini artırmaları, bölgenin tanınarak yerli ve yabancı yatırımcıların bölgede ticari faaliyette bulunmaları sağlanabilir. Bu gelişmeler sayesinde bölge ticareti güçlendirilebilir.

Bölgede potansiyeli yüksek sektörlerin tespiti yapılarak bu sektörlerin yerel ve ulusal tanıtımı yapılmalıdır. Yapılan tanıtımlar sayesinde bölgeye olan ilgi artırılarak yeni girişimcilerin gelmesi sağlanabilir. Bu çalışmalar, bölgede üretimi ve istihdamı artırarak bölge ihracat faaliyetlerinin gelişimini destekleyecektir.

Bölgenin gelişimi adına hedef konumda olan sektörlerle yatırım yapacak girişimcilere, bölgenin mevcut potansiyelinin açıklanması, görsel sunumun yapılması ve bölge adına gerekli bilgilerin tam manasıyla aktarılması önem arz etmektedir. Bu kapsamda, bölgede farklı sektörlerde yeni işletmelerin kurulması gerçekleştirilerek ihracatta ürün çeşitliliği artırılabilir.

Bölge potansiyeli belirlenerek yatırım açısından ideal alanların seçilmesi, deneyimli personel yetiştirilmesi ve bu alanlara özel proje ve fuar gibi faaliyetlerin yapılması bölge dış ticaret faaliyetlerinin gelişimini etkileyecektir.

Bölgede girişimcilik kültürünün gelişimi için Valilik, KOSGEB, İŞKUR, Üniversiteler ve Kaymakamlıklar gibi kurum ve kuruluşların ortaklaşa hareket etmeleri, başka alanlarda yatırım yapacak mevcut işletmeler ile yeni girişimcilere destek olacaktır. Bu şekilde yeni işletmelerin kurulması sağlanarak bölge sanayinin gelişimi desteklenip, bölge dış ticaret faaliyetleri artırılabilir.

Bölge işletmelerinin dış ticarete rekabet avantajlarını artırmaları tüketici taleplerini hızlı ve kaliteli ürünlerle karşılamalarına, pazar oranlarını yükseltmelerine, ürün maliyetlerini düşürmelerine ve teknolojik yenilikleri yakından takip etmelerine bağlıdır. Bölge işletmelerinin rekabet avantajı elde etmesi bölge dış ticaretinin gelişimine olumlu yönde etki edecektir.

Üniversiteler kendi bünyesindeki AR-GE imkânlarını bölgede faaliyette bulunan işletmelere açmalıdır. Üniversitelerin işletmelere ihtiyaç duydukları alanlara yönelik proje, eğitim ve staj gibi konularda destek olmaları bölge dış ticaretinin gelişimi hızlandıracaktır.

Bölge işletmelerinin gelişen ve değişen dünya şartlarına uyum sağlayabilmeleri için modernizasyon ve teknoloji transferi konularına önem vermeleri gerekmektedir. Bu kapsamda, bölge KSS ve OSB'lerinde veri tabanı oluşturularak mevcut ürünlerin elektronik pazar ticaretinin yapılması işletmelerin ticari faaliyetlerini artırarak bölge dış ticaretini geliştirecektir.

Kalifiye iş gücü yetiştirilmesi için meslek liseleri, yüksekokullar ve mesleki kurslar teşvik edilmelidir. Nitelikli insan gücü, bölgede ürün çeşitliliğinin artmasında ve kaliteli

Üretim yapılmasında etkin bir rol oynamaktadır. Üretimdeki bu gelişmelere bölge dış ticaretine ivme kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, S. (2012). *Türkiye İhracatında Akreditiflerin Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adıgüzel, G. (2011). *Lojistiğin Dış Ticaret Üzerine Etkileri ve Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alparslan, E. ve Kamil O. (2016). “İşgücü Kaybının Nedenleri, Etkileri ve Alınabilecek Önlemler: Denizli Kablo ve Tel Üreticisi Bir Firmada Araştırma”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7(2), 61-62.
- Ankara Gümrük Müşavirleri Derneği. (2015). *2014-2015 Faaliyet Raporu*. Ankara: AGM.
- Apolte, T. (2010). “New Protectionism and the European Union: A Theoretical Background with a Critical Overview of Current Developments”. *Institut für Ökonomische Bildung Münster*, Summer Seminar (May): 2–17.
- Assunção, L., Garcia, B. (Eylül 2003), “Trade and Investment Implications of the Kyoto Protocol”. *Policy Matter*, 11, 83-86.
- Atabay, İ. (2005). *İhracatçı İşletmeler ile İhracatçı Olmayan İşletmeler Arasındaki Farklılıklar ve İhracat Performansının Analizi: Zeytindağı Sektöründeki Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, F. M., Başkaya, Y. S. ve Demiroğlu, U. (2014). *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları*, (8), Ankara.
- Aygün, M. (2010). “Firma Düzeyinde İhracat Performansının Belirleyicileri: Türk Sermaye Piyasası Örneği”. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (4), 113-133.
- Axelrod, R. (1976). *Structure of Decison, The Cognitive Maps of political Elites*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Bacarreza, G. J. C. ve Ehrlich, L. (2006). “The Impact of Migration on Foreign Trade: A Developing Country Approach”, *Munich Personal RePEc Archive*, No:1090.

- Baier, S.L. ve Bergstrand, J.H. (2001). "The Growth of World trade: tariffs, Transport Costs, and Income Similarity." *Journal of International economics* 53(1), 1-27.
- Bauer, V. (1975). Simulation Evaluation and Conflict Analysis in Urban Planning Pages 179-192 in M.M. Baldwin, editor. *Portraits of Complexity: Applications of Systems methodologies of Societal Problems*. Batelle Institute, Columbus, OH.
- Bakır, H. (2008). "Tekstil ve Demir Çelik Sektörü İhracatına Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranlarının Etkilerinin Karşılaştırılması", *Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi*, Sayı: 3, 1.
- Bayraktutan, Y. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Yazın Basın Yayın Matbaacılık.
- Beghin, J. C. (2006). *Nontariff Barriers*. Iowa State University, Iowa: Center for Agricultural and Rural Development.
- Bennett, R. (1998). *International Marketing: Strategy, Planning, Market Entry & Implementation*. Kogan Page, London.
- Bıdırdı, H. (2007). *Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Blanes, J. V., Montaner, J. A. M. ve Serrano, G. (2009). The link between immigration and trade in the Spanish regions, http://www.ub.edu/jei/papers/MARTIN_MONTANER-BLANES_SERRANO.pdf, (Erişim: 19.09.2019).
- Bora, B., Kuwahara, A. ve Laird, S. (2002). *Quantification of Non-Tariff Measures*. Geneva: Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series, No. 18.
- Bougon, M., Weick, K., and Binkhorst, D. (1977). "Cognition in organizations: An analysis of the Utrecht Jazz Orchestra". *Administrative Science Quarterly*, 22 (4), 606-639.
- Brander, J.A. (1995). "Strategic Trade Theory", *NBER (National Bureau of Economic Research). Working Paper*, N.5020.
- Bruder, J. (2004). "Are Trade and Migration Substitutes or Complements? The Case of Germany, 1970-1998", *Working Paper*, University of Rostock, Germany.

- Buede, D.M. and Ferrel, D. (1993). "Convergence in problem solving: a prelude to quantitative analysis". *IEEE Transactions System, Man and Cybernetics*, 23, 746-765.
- Canitez M. ve Diğerleri, (2008)." Uygulamalı İhracat İthalat İşlemler ve Dökümantasyon". İkinci Baskı, s.154. Ankara: Gazi Kitabevi. Çevrimiçi). http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/75c587c42a43bfd_ek.pdf, Erişim Tarihi:13 Eylül 2019.
- Cossette, P., Audet, M., (1992). "Mapping of an Idiosyncratic Schema", *Journal of Manegement Studies*, 229, 325-347.
- Çoban, O. ve Seçme G., (2005). "Özelleştirmenin Sosyo-Ekonomik Manipülasyonu". *Bulanık Bilişsel Haritalama yöntemiyle firma ölçeğinde bir analiz, VI. International Conference on Economics*, Ankara: ODTÜ
- DAİB (2017). İhracat Prosedürleri. <http://www.daib.org.tr/rapor-17-ihracat-prosedurleri> (Erişim Tarihi: 26.11.2019).
- Dellal, İ. (2008). "Küresel İklim Değişikliği ve Enerji Kısılacında Tarım ve Gıda Sektörü". *İGEME'den Bakış*, 35, 103-111.
- Demir, V. (2008). *Lojistik Yönetim Sisteminde Maliyet Hesaplaması*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dinler, Z., (1997). *İktisada Giriş*. Üçüncü Basım. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (2015). *Sınır Ticareti Raporu: Van ve Hakkâri İlleri*. Ankara: DAKA
- Dornbusch, R.; Stanley F. (1998). *Makroekonomi*, (Çev. Salih Ak, Mahir Fisunoğlu, Erhan Yıldırım, Refia Yıldırım), Ankara: McGraw Hill- Akademi.
- DPT, (2000). *Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT.
- Due, J. F., (1968). *Government Finance: Economics of the Public Sector*, Fourth Edition. U.S.A.: Richard D. Irwin Inc.
- Dunlevy, J. A. ve Hutchinson, W. K. (1999). "The Impact of Immigration on American Import Trade in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *The Journal of Economic History*, 59(4), 1043-1062.

- Dünya Gelişme Raporu (2009). *Ekonomi Coğrafyasının Yeniden Şekillenmesi*. Washington: DB Yayınları.
- Ebmer, R. W. ve Zimmermann, K. F. (1998). “East-West Trade and Migration: The Austro-German Case”, *IZA Discussion Paper*, No:2.
- ETSO (2018). *Erzurum İl Profili ve Yakın Projeksiyonu*. Erzurum: ETSO.
- Ferreira, A.L. and Canuto, O. (2001). “Thirlwall’s Law and Foreign Capital Service: the case of Brazil”, Workshop on “Macroeconomia Aberta Keynesiana Schumpeteriana: uma Perspectiva Latino Americana”, UNICAMP, Campinas, June, Brazil.
- Francois, J. ve Woerz, J. (2009). “Non-linear Panel Estimation of Import Quotas: The Evolution of Quota Premiums Under the ATC”, *Journal of International Economics*, 78, 181–191.
- Genç, M. (2014). *The impact of migration on trade*, <https://wol.iza.org/articles/impact-of-migration-on-trade/long>. (Erişim Tarihi: 12.10.2019).
- Genç, M., Gheasi, M., Nijkamp, P. ve Poot, J. (2011). *The impact of immigration on international trade: a meta-analysis*, <http://www.norface-migration.org>., (Erişim Tarihi: 17.09.2019).
- Gossel, S. J., and Nicholas B. (2014). “Economic growth, trade and capital flows: A causal analysis of post-liberalised South Africa”. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 6 (23), 815-836.
- Göver, T. (2005). *Doğrudan sermaye yatırımlarının Uluslararası Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi*, Araştırma İnceleme Dizisi No: 40. Ankara: Hazine Müsteşarlığı Matbaası.
- Gümüş E. (2007). “Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirilmesi”. *İ.B.B.F Dergisi*, 21(1), 47-60.
- Günay, M. (1989). *Ulaştırma Açısından Türkiye’nin Dış ticaret Gerçekleşmeleri Analizi ve Deniz Ticaret Filosunun Planlanması*. İstanbul: İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odası Yayınları.

- Gür, A. (2011). *Rekabet Gücünün Artırılmasında Nitelikli İş Gücü İhtiyacı ve Mesleki Eğitim*. (Yayımlanmamış Doktora Tez). İstanbul: İstanbul Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hage, P., Harary, F. (1983). *Structural models in anthropology*. New York: Oxford University Press,
- Hallegatte, S. ve diğerleri (2013). “Future Flood Losses in Major Coastal Cities”. *Nature Climate Change*, 3 (9), 802-806.
- Harary, F., Norman, R., Cartwright Z. (1965). *Structural Models: An Introduction to the Theory of Directed Graphs John Wiley and Sons*. New York: NY
- Hatipoğlu, A., (1994), *İthalat-İthalat Kılavuzu*, Ankara: KOSGEB Eğitim Merkezi Matbaası, s.3.
- Head, K. ve Ries, J. (1998). Immigration and Trade Creation: Econometric Evidence from Canada, *The Canadian Journal of Economics*, 31(1), 47-62.
- Hepaktan, C. E. (2009). “Türkiye’nin Marshall Lerner Koşuluna İlişkin Parçalı Eşbütünleşme Analizi” *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 16(1), 40.
- Hicks, U. K., (1965). *Development Finance Planning and Control*. Oxford: Clarendon Pres.
- Husted, Steven, and Michael Melvin (1995). *International Economics*. New York: Harper Collins.
- Iwasaki, Y., Simon, H. A. (1994). “Causality and Moflel Abstraction”, *Artificial Intelligence*, 67, 143-194.
- İthalat Yönetmeliği. (1995). *T.C. Resmî Gazete*, 22510, 31 Aralık 1995.
- İpek, H. (2015). *Uluslararası Ticaret, Türkiye- Türkmenistan İlişkileri ve Taşımacılık Uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzmir Ticaret Odası (1995). İhracat Çeşitleri. <http://www.izto.org.tr/portals/0/pusuladergisi/2015/%C4%B0hracat%20%C3%87e%C5%9E%C4%B0tler%C4%B0.pdf> (Erişim Tarihi: 25.11.2019).

- Kaçmaz, E. (2014). *Türkiye’de Dış Ticaret İşlemlerinde Uygulanan Finansman Teknikleri ve Lojistik Sektörüne Yönelik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kadıoğlu, F., Kotan, Z. ve Şahinbeyoğlu, G. (2001). “Kura Dayalı İstikrar Politikası Uygulamaları ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri”, TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, <http://www.tcmb.org>, (10.11.2003).
- Kalkınma Bakanlığı (2000). Doğu Anadolu Projesi Ana planı. www.dap.gov.tr/dap-eylem-plani/dap-ana-plani/ (Erişim Tarihi: 15/09/2019).
- Kandemir, O. (2010). *İktisadi Büyüme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, M. (2012). *E- Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Gıda Sektörü Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagöz, K. (2011). “Göç- Ticaret İlişkisi: Panel Çekim Modeli”, *Sosyoekonomi Dergisi*, 15(15), 55-68.
- Karluk, R. (1996), *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Karluk, R., Tonus Ö. (2015). “Küresel Ekonomik Örgütler”, Ed. Çınar Özen, Özgür Tonus, *Uluslararası Örgütler*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kaya A. ve Çalmaşur G., (2018). *Erzurum İli Sosyo-Ekonomik Profili 2018* (1). Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, F., Ataman, Ü., Sümer, H., Sevim, A., Başar, A.B., (2013). *Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2957, Eskişehir.
- Kaya, F. (2010). *Uluslararası Ticarete Temel Kavramlar*. http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/MevzuatSerisi/Mevzuat10/002_bolum_1_ve_2.pdf (Erişim Tarihi: 19.09.2019).
- Kaya, F. ve Turguttopbaş, N. (2012). *Dış Ticaret İşlemleri*. Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, (1), Eskişehir.
- Kaynak, M. (2011), *Ekonomik Kalkınma*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Kosko, B., (1987). "Adaptive Inference in Fuzzy Knowledge Networks", *Proceedings of the First IEEE International Conference on Neural Networks (ICNN-86)*, San Diego, California, 261-268.
- Kozak Y., Sporek T. (2014). *Essentials of International Economic*, CUL. Kiev: Katowice.
- Krugman, P. R.; Maurice O. (1991). *International Economics, Theory and Policy*, Second Edition, Harper Collins Publishers.
- Krugman, P.R. (1989). "Industrial Organization and International Trade", in R. Schmalensee and R. D.Willig (eds), *Handbook of Industrial Organization*, Vol. II, Amsterdam: North-Holland.
- KUDAKA (2013). TRA1 Düzey 2 Bölge Planı (2014-2023). www.kudaka.org.tr/ekler/8735d-bbtaslak2013.pdf (Erişim Tarihi:31.10.2019).
- Kumar, R.D. (1985). *The Development Strategy, Performance of Manufactured Exports and Economic Growth of the LDCs*, (Unpublished Master Dissertation), University of Michigan Micro Films International.
- Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2000). Ankara: DPT.
- Lecocq, F. ve Shazili, Z. (2007). "How Might Climate Change Affect Economic Growth in Developing Countries?: A Review of the Growth Literature with a Climate Lens", *World Bank Policy Research Working Paper*, 4315, 1-52.
- Levis, S.W. ve Driver, R. (1998). *Real Exchange Rates for the Year 2000* (Policy Analyses in International Economics), Institute for International Economics, May.
- Locke, D. (1996). *Global Supply Management*, A Guide to International Purchasing ,Mc Graw Hill 100 Wood ve diğ., 2001, *International Logistics*, Kluver. London: Acedemic Publishers.
- Lukas, A. (2000). *Globalization and Developing Countries*. *Center for Trade Policy Studies*. No.10, 1-20.
- Macdonald, N. (1983). *Trees and Networks in Biological Models*. John Wiley and Sons. New York.

- Markusen, J., Melvin, J., Kaempfer, W. ve Maskus, K. (1995). *International Trade: Theory and Evidence, The New Century Schoolbook by Publication Services*. North America: McGraw-Hill, Inc., ISBN 0-07-040447-X.
- Meller, P. (2003). *A Developing Country View on Liberalization of Tariff and Trade Barriers*. Moving Forward on Market Access in the DOHA Development Agenda (s. 1-20). Paris: OECD Global Forum on Trade.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2007). *Mesleki Eğitim ve Öğrenim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (Megep): Muhasebe Finansman İhracat*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Miranda, G. ve Larcombe, G. (2012). “Enabling Local Green Growth: Addressing Climate Change Effects on Employment and Local Development”, *OECD Local Economic and Employment Development Working Papers*, 01. <https://www.oecd.org/regional/leed/enablinglocalgreengrowthaddressingclimatechangeeffectsonemploymentandlocaldevelopment.htm> (29.10.2019).
- Muhasebe Türk (2019). Bedelli İthalat Nedir, Ne Demek. <https://www.muhasebeturk.org/nedir/bedelli-ithalat-nedir-ne-demek> (Erişim Tarihi: 12.11.2019).
- Munich R. (2013). “Natural Catastrophes 2012 Analyses, Assessments, Positions”. *NatCatService Topics Geo 2013 Issue*, 49-55.
- Nadaroğlu, H., (1983). *Kamu Maliyesi Teorisi*, 5. Baskı. İstanbul: MET/ER Matbaası.
- Nemli, A. (1979). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Politikası*. İstanbul: Güryay Matbaası.
- OAİB (2019). Ticari Kiralama Hakkında Bilgi Verebilir misiniz? <http://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-ticari-kiralama-hakkinda-bilgi-verebilir-misiniz.html>, (28 Eylül 2019)
- Oktay, N. (2005). *Dış Ticarete Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Orhan, A. (2003). “Serbest Bölgelerin Sağladığı Avantajları: KOSBAŞ Örneği”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 117-131.

- Ortaç, S. (2010). *Dış Ticaret İşlemleri, Muhasebe Uygulamaları ve Uygulamaların Muhasebeleştirme Standartları Karşısındaki Durumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özesmi, U. (2000). “Fuzzy Cognitive Maps of Local People Impacted by Dam Constructions: Their Demands Regarding Resettlement”, *Sahara Mühendislik Yusufeli Barajı Yeniden Yerleşim Planı Sonuç Raporu*, 154-170.
- Özemesi, U., Çoban, O.Y., Seçme, N., Seçme, G., (2004). “Bulanık Bilişsel Haritalama Yöntemiyle Türk Otomotiv Sanayinde Firma Stratejileri”, *Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği*, 24. Ulusal Kongresi, 437-439.
- Paya, M. (2001). *Makro İktisat*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Petrol Platformu Derneği (2003). *Kyoto Protokolü'nün Türkiye Enerji Sektörüne Muhtemel Etkileri*. Policy, 6. bs. Addison Wesley, 4-5.
- Rothenberg, L.E. (2003). *Globalization 101: The three tensions of globalization*. Issues in Global Education. ERIC Document Service.
- Saatçioğlu, C. (2006), *Ulaştırma Sistemleri ve Politikaları Türkiye – Avrupa Birliği Uygulamaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019). Bölgesel Verimlilik İstatistikleri. <http://vi.sanayi.gov.tr/bolgesel.aspx> (02/11/2019).
- Sandell, K. (1996). *Sustainability in theory and pratice: a conceptual framework of ecostrategies and a case study of low-resource agriculture in the dry zone of Sri Lanka*. Pages 163-197.
- Sanver, E. (2014). 2014 *Türk Dış Ticaret Rejimi ile İlgili Düzenlemeler*. www.bursaymmo.org.tr/dosyagonder/upload/dis-ticaret-islemleri-ve-2014-dis-ticaret-rejimi-esaslari-su-eray-sanver-1394618567.pdf (Erişim Tarihi: 25.10.2019).
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası Finans*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat Teori ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat* (19. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

- Seyidoğlu, H., (1996). *Uluslararası İktisat* (11. Baskı). İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seymen, D. A. (2000). *Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezen, S. (2008). *Türkiye’de İhracat Performansını Etkileyen Makro Değişkenlerin Ekonometrik Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Simon, H. A. (1996). *Models of My Life*, Cambridge, MA: The MIT Press, 1996, originally published: New York: Basic Books.
- Socialist Group in the European (PSE) (2008). *New Thinking on Trade Policy And Development*, sf. 9, Fransa. http://www.ciel.org/Publications/TRADE_Climate_EN_Jul08.pdf (25.10.2019)
- Suer, M.Z. (1998). *İhracat Teşvikleri ve En Son Şekliyle İhracata Yönelik Devlet Yardımları*. Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları.
- Şirinpınar, A. (2012). *Dış Ticarete Akreditif işlemlerinde Operasyonel Risklerin Önlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. Merkez Bankası (2001). 2001/YB-45 Sayılı Genelge. <http://www.rdbe.com.tr/disticaret/mevzuatlar/TRANSITTICARET.htm> (Erişim Tarihi: 01.11.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). İhracat Yönetmeliği. <https://ticaret.gov.tr/data/5b8706c313b8761450e18df3/%C4%B0hracat%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi.docx> (02.10.2019).
- Takım A. (2015). *Uluslararası Ticarete Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tanyaş M., İris Ç. (2010). *Lojistik Sektör Raporu 2010*. İstanbul: MÜSİAD.
- Tanzi, V., (1991). *Public Finance in Developing Countries*. England: Edward Elgar.
- Taşpınar, M. (2008). *Üretim Yapan İşletmelerde İhracatta Kullanılan Teşvik ve Desteklemelerin İhracat Performansı Üzerine Etkisi ve Kullanımda Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- TBB (2019a). Resmi İstatistik Programı Kapsamında Yayınlanan İstatistikler. www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59 (Erişim Tarihi: 22/09/2019).
- TBB (2019b). 31.12.2018 İtibariyle Mevduatın illere Bölgelere Göre Dağılımı, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/veri-sorgulama-sistemi/illere-ve-bolgelere-gore-bilgiler/73>, (Erişim Tarihi: 02/08/2019).
- Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2019. 2017-2019 Tarihleri Arasında Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeleri, <https://tuys.sanayi.gov.tr/page.html?sayfaId=f0154482-b87b-433e-a280-473fa45341a8&lang=tr>, (Erişim Tarihi: 13/08/2019).
- Thirlwall A.P. (1999). *Growth and Development: with Special Reference to Developing Economies (Macmillan 6th edition)*. Galler: Ebbw Vale.
- Ticaret Bakanlığı, 2019. İhracat Tebliğleri. <https://www.ticaret.gov.tr/ihracat/mevzuat/ihracat-rejimi/ihracat-tebligleri>, (Erişim Tarihi: 08/08/2019).
- TİM (2019a). İhracat Türleri. <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rehberi-ihracat-turleri.html>, (28.10.2019).
- TİM (2019b). TRA1 Düzey 2 Bölgesi Sektör Bazında İhracat Performansı, <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, (Erişim Tarihi: 05/10/2019).
- TİM (2019c). Bölge İlleri İhracatında Öne Çıkan Ülkeler (1000 \$), <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, (erişim Tarihi: 28/10/2019).
- TÜİK (2019a). TRA1 Düzey 2 Yıllara Göre İl Nüfusları 2016-2018. (<https://www.biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>; (Erişim Tarihi: 10/09/2019).
- TÜİK (2019b). Bölge İllerinin aldığı, verdiği, net göç ve net göç hızı, 2016-2018, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1067); (Erişim Tarihi: 15/09/2019).
- TÜİK (2019c). Bölge İllerine göre iktisadi faaliyet kollarında çalışan sayısı, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007); (Erişim Tarihi: 27/09/2019)
- TÜİK (2019d). İş Gücü Verileri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007; (Erişim Tarihi: 18/09/ 2019)

- TÜİK (2019e). Sanayi Verileri. <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>; (Erişim Tarihi: 16/09/2019).
- TÜİK (2019f). Göç Verileri. <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>; (Erişim Tarihi: 16/09/2019).
- TÜİK (2019g). TRA1 Düzey 2 Bölgesi Toplam İhracat ve İthalat (Bin \$), <https://www.biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>, (Erişim Tarihi: 27/09/2019).
- Türk, İ., (1992). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türkan, E. (1987). “Türk Sanayinin Dışa Açılması”. *1986’dan 1987’ye Türkiye Ekonomisi Semineri* (s. 112). Ankara: Ankara Sanayi Odası.
- Ulaş, D., (2004), “KOBİ’lerin Yabancı Pazarlara Açılmada Kullandıkları Stratejiler”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 6, (3), 181.
- URAK (2019). *İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2018*. İstanbul: URAK.
- Yeldan, E. (1994). “Çevre Ekonomisinin Uluslararası Platformda Uygulamalarının Türkiye Açısından Önemi”. *İktisat, İşletme ve Finans*, Sayı: 94-95, 1994, 46.
- Yenipazarlı, A. (2003). *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Rolü, Önemi ve Türkiye*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, K., Doğan K. ve Murat T. (2014). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- www.ihracat.co (2018). Bedelsiz İhracat Nedir, Nasıl Yapılır. <https://www.ihracat.co/2018/12/bedelsiz-ithalat-nedir-nasil-yapilir.html> (Erişim Tarihi: 14.09.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Cihat SARIGÜL
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum / 04.06.1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Kamu Yönetimi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Zonguldak İl Emniyet Müdürlüğü, Erzurum İl Emniyet Müdürlüğü, Erzurum Valiliği
İLETİŞİM	
E-Posta Adresi	by_cihatt@windowslive.com
Tarih	